

Rapport

De TK-verkiezingen van 2021: terug- en vooruitkijken

Februari peiling I&O Research

I&O Research
Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam

Datum

februari 2021

Opdrachtgever

De Volkskrant

Auteurs

Peter Kanne
Milan Driessen

Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron (I&O Research i.o.v. de Volkskrant) duidelijk wordt vermeld.

Inhoudsopgave

Belangrijkste uitkomsten	4
1 Stemgedrag	10
1.1 Zetelpeiling	10
1.2 Stemgedrag ten opzichte van 2017	11
1.3 Stem van 2 ^{de} of 3 ^{de} voorkeur	12
1.4 Hoe zeker van de stem?	13
1.5 Stemmotieven	14
1.6 Stemkans	16
1.7 Kiezers met migratieachtergrond	17
2 Issues	18
2.1 Belangrijkste thema's voor de verkiezingen	18
2.2 Het belangrijkste thema	20
2.3 Issue ownership	21
3 Terugkijken op het kabinet Rutte III	22
3.1 Tevredenheid met kabinet Rutte III (tot eind januari 2021)	22
3.2 Tevredenheid met kabinet en oppositie	22
3.3 Tevredenheid met coalitiepartijen	24
3.4 Tevredenheid met oppositiepartijen	29
4 Volgende coalitie	37
4.1 Favoriete coalitie	37
4.2 Liefst regeren met...	38
4.3 Absoluut niet regeren met...	39
5 Leaders	40
5.1 Bekendheid	40
5.2 Waardering	41
5.3 Betrouwbaar als premier?	42
5.4 Andere eigenschappen	43
6 Links-rechtsplaatsing	44
6.1 Nederlanders gemiddeld iets rechts van het midden	44
6.2 GroenLinks-kiezers meest links; JA21-kiezers meest rechts	45
7 Tevredenheid, cynisme en machtsoriëntatie	48
7.1 Democratische tevredenheid stabiel over de jaren	48
7.2 Politiek cynisme	51
7.3 Kwart Nederlanders hangt 'ondoorzichtige machtsoriëntatie' aan	53
8 Onderzoeksverantwoording	55

Belangrijkste uitkomsten

De kiezer gaat vooralsnog voor zekerheid, niet voor de inhoud

Met nog vijf weken te gaan tot aan de verkiezingen zit er opvallend weinig beweging in het electorale peloton. De VVD gaat fier aan kop (met 43 zetels), PVV en CDA volgen op afstand (met elk 19 zetels) en daar weer achter een groep partijen (PvdA, D66, GroenLinks en SP – met 13 tot 11 zetels) die steeds verder achterop raakt. Hoe moeten we dit verklaren?

Bij deze “corona-verkiezingen” zijn twee stemmotieven doorslaggevend: de partij moet (kunnen) zorgen voor een stabiel bestuur en de lijsttrekker moet vertrouwen wekken, als mogelijk volgende premier. De partijen die hier goed op scoren staan op winst (VVD, ChristenUnie) of op zijn minst niet op verlies (CDA). Voor de PVV geldt beide weliswaar niet, maar de partij van Wilders (en Wilders zelf) komt het best uit de verf in de oppositie.

Als we kiezers vragen aan welke onderwerpen politieke partijen extra aandacht moeten besteden komen gezondheidszorg, de woningmarkt (betaalbare woningen) en het klimaat als belangrijkste thema’s naar voren. Maar daar lijken deze verkiezingen vooralsnog maar zijdelings over te gaan.

De aanpak van de coronacrisis wordt met 21 procent ‘slechts’ als vierde genoemd, maar de coronacrisis ligt als een versluisende deken over alle thema’s heen. Het gaat de kiezers niet per se gaat om de *aanpak* van de coronacrisis (dat daar veel misgaat zien ze ook wel, maar het kabinet doet zijn best), het gaat ze om de vraag aan wie ze het leiderschap in deze crisis toevertrouwen. Kiezers laten hun stem nu ook meer afhangen van de lijsttrekker dan voor de coronacrisis. Dat de bijbehorende partij inhoudelijk misschien niet één-op-één uitdraagt wat de kiezer denkt, wordt op de koop toe genomen.

In deze samenvatting nemen we de grootste partijen door op deze punten.

VVD: volkspartij die – met staatsman Rutte – rust en stabiliteit biedt

De VVD – Volkspartij voor Vrijheid en Democratie – voldoet aan zo goed als alle voorwaarden en is momenteel de enige partij die zich met recht *volkspartij* mag noemen: van jong tot oud, mannen en vrouwen, van oost tot west, in de stad en op het platteland, de partij haalt stemmen in alle lagen van de bevolking. De VVD spreekt de hogere inkomens en hoger opgeleiden meer aan dan armere mensen en lager opgeleiden, maar ook in de lagere welstandsklassen is de VVD de grootste partij.

De VVD en Mark Rutte krijgen lof voor de manier waarop ze het land door de coronacrisis loodsen. VVD-kiezers uit 2017 zijn zeer tevreden over de prestaties van Rutte III. Dat komt ook door het krediet dat is opgebouwd in de kabinetten Rutte I en II, waar met bezuinigingen een solide financiële basis is gelegd voor de diepe zakken die Nederland nu soelaas bieden in deze crisis. En door het bieden van stabiliteit, de manier waarop Rutte de partijen – en het land – bij elkaar houdt in tijden van versplintering en polarisatie. De Toeslagenaffaire heeft nooit echt weerslag gehad op Rutte of de VVD.

Mark Rutte is sowieso de troef die de VVD een meer dan goede uitgangspositie geeft. Al dalen zijn waarderingscijfers iets, op alle leiderskwaliteiten scoort hij (veel) beter dan de concurrentie. Zijn belangrijkste prestatie is dat hij door maar liefst 63 procent van de kiezers gezien wordt als een *betrouwbare premier*. Bijna de helft (46%) denkt dat hij *begrijpt wat er leeft onder gewone mensen*. Een bovengemiddelde score, al doet met name Lilian Marijnissen het hier beter (55%).

Tenslotte, ook als de inhoud alsnog gaat prevaleren heeft de VVD de beste kaarten. De VVD is *issue owner* op vijf belangrijke onderwerpen: economie, aanpak van de coronacrisis, werkgelegenheid, overheidsfinanciën en veiligheid (gedeeld met PVV).

CDA: belangrijke uitdager van de VVD, maar weinig profiel

Het CDA kan in potentie de belangrijkste uitdager van de VVD worden, maar heeft beduidend minder goede papieren en moet de gooi naar de macht doen aan de zijde van haar belangrijkste opponent, een schier onmogelijke opdracht.

Wopke Hoekstra is de enige lijsttrekker die in het kielzog van Rutte blijft als “betrouwbare premierskandidaat” (48% ziet hem zo). Hij wordt gezien als *een echte leider* en als *iemand die een goede visie heeft op waar het met Nederland naartoe moet*, maar niet veel mensen denken dat hij *begrijpt wat er leeft onder gewone mensen*.

Het CDA wordt – net als de VVD – door haar achterban zeer gewaardeerd om haar bijdrage aan het stabiele bestuur van Nederland in crisistijd. Maar de partij heeft weinig inhoudelijk profiel: ze is alleen *issue owner* op het thema “normen en waarden”, niet het belangrijkste electorale onderwerp. Verder wordt het CDA in redelijke mate gezien als een partij met goede oplossingen voor de economie, overheidsfinanciën en werkgelegenheid – achter de VVD.

Eenzijds prettig voor een partij die hoogstwaarschijnlijk ook in een volgend kabinet met de VVD plaats zal nemen. De partij is ook de favoriete formatiepartner van de kiezers, al is ze dat maar voor 35 procent van de kiezers. Vooral kiezers van VVD, CU en SGP zien het CDA als ideale coalitiegenoot voor hun eigen partij.

Anderzijds zal het voor Wopke Hoekstra lastig worden een passende strategie te vinden om de man in wiens schaduw hij de coronacrisis bestrijdt – Mark Rutte – effectief uit te dagen. Met name als het CDA na de verkiezingen opnieuw aanschuift bij een kabinet onder zijn leiding.

PVV: gearriveerde oppositiepartij met nuttige democratische functie

Met de PVV is iets merkwaardigs aan de hand. De partij van Geert Wilders die er eer in legt zich te presenteren als outsiderpartij, is al 15 jaar een gevestigde waarde, maar dan als oppositiemacht. Vóór de coronacrisis leek Forum voor Democratie hard op weg om de PVV onderuit te halen, maar dit beeld is volledig gekanteld. Waar Baudet zich voorheen met zijn kritiek op “het partijkartel” presenteerde als meer doordacht en gematigd alternatief voor de PVV, spint Wilders garen bij de radicalere koers van Baudet inzake de coronamaatregelen: de PVV is nu ineens de gematigde stem op rechts (kritisch, maar niet fundamenteel tegen de lijn die het kabinet kiest).

De PVV-kiezers uit 2017 zijn zeer tevreden met het werk van Geert Wilders in de oppositie. PVV-kiezers zijn de afgelopen jaren dan ook tevredener geworden met hoe de democratie functioneert. Op deze manier vervult de PVV – ook als ze niet deelneemt aan de regering – dus een belangrijke democratische functie.

Dat hij niet meedoet in een kabinet wordt hem niet erg aangerekend. Een PVV-kiezer: “Wilders benoemt steeds helder waar de problemen in dit land liggen. Helaas heeft hij alle partijen al bij voorbaat tegen zich.”

Wat zijn die problemen volgens de achterban? Immigratie, terrorismebestrijding, onveiligheid, de dreiging van terrorisme, de manier waarop autochtone Nederlanders en Nederlanders met een migratie-achtergrond met elkaar omgaan. Onderwerpen waarop de PVV *issue owner* is.

Wilders wordt maar door weinig mensen gezien als een betrouwbare premierskandidaat, maar op het aspect *begrijpt wat er leeft onder gewone mensen* scoort hij goed (ongeveer even goed als Rutte, Ploumen en Segers, maar minder goed dan Marijnissen).

Op de PVV wordt – naast de inhoudelijke standpunten – vooral gestemd omdat de partij *opkomt voor mensen zoals ik* (48%), duidelijk meer dan vier jaar geleden vanwege de standpunten (van 42% naar 61%) en minder dan in 2017 als tegenstem (van 23 naar 11%).

D66: te weinig geprofileerd in Rutte III, stagnerend Kaag-effect

D66 heeft het – na een korte opleving – moeilijk. De partij staat als enige regeringspartij op verlies (van 19 in 2017 naar 12 nu) en het Kaag-effect dat we rond de zomer zagen ebt weg. Voor D66 is het lastig zich te profileren, nog lastiger dan voor het CDA. In de coronacrisis heeft het – afgezien van Wouter Koolmees – weinig belangrijke spelers (dus minder podium dan Rutte en Hoekstra) en ook anderszins is de partij niet erg zichtbaar. D66 is alleen issue owner op onderwijs, verder wordt D66 – na GroenLinks – nog gezien als een partij met goede oplossingen voor het klimaat.

Van de D66-kiezers uit 2017 is 37 procent tevreden met de bijdrage van hun partij in Rutte III, een kwart is echter teleurgesteld – het meest van de vier coalitieachterbannen. Veel D66-kiezers vonden de partij te onzichtbaar en volgens sommigen iets te veel meegaan in het ‘rechtse’ beleid van Rutte III. Een D66-kiezer uit 2017: *“Ik vond dit kabinet toch erg ‘rechts’ overkomen en ik had van D66 toch gehoopt dat zij iets meer druk achter de klimaatagenda konden zetten.”*

Bij het aantreden van de nieuwe lijsttrekker leek er even sprake van een bescheiden Kaag-effect, maar dit zet vooralsnog niet door. De waardering voor Sigrid Kaag daalde van een 6,7 in mei vorig jaar naar een 5,5 nu. Alleen de eigen achterban is nog enthousiast over haar, een huidige D66-kiezer: *“Een verademing weer een wellevende politica te zien die ook nog een visie en mening heeft en een goed moreel kompas. Bovendien is haar gedrag consistent met wat ze beweert.”*

Ze wordt door 32 procent gezien als een betrouwbare premierskandidaat, waarmee ze een vierde plek inneemt achter Rutte, Hoekstra en Segers – maar dit was 37 procent in maart 2020. En op alle andere leiderschapskenmerken scoort ze relatief laag. Na Baudet heeft ze de laagste score op het aspect *begrijpt wat er leeft onder gewone mensen* en evenmin verwacht men van haar dat ze van Nederland *een socialer land zal maken*. Kiezers van andere partijen dan D66 noemen haar vaak elitair en afstandelijk.

PvdA: lastige erfenis, maar wel gezien als potentiële bestuurderspartij

Na het opstappen van Lodewijk Asscher als partijleider en het aantreden van Lilianne Ploumen pakt de partij iets terug van de verloren zetels door de Toeslagenaffaire – maar van een echte opleving is geen sprake (nu 13 zetels).

Van de PvdA-kiezers uit 2017 is 40 procent tevreden en 24 procent teleurgesteld over de prestaties van de PvdA in de oppositie. Een PvdA-kiezer uit 2017: *“De koers is te populistisch. Zeker omdat veel maatregelen waar ze nu tegen ageren door hen in de vorige kabinetsperiode zijn doorgevoerd (verhuurderheffing, fraudebestrijding, slecht klimaatbeleid). Daarnaast zijn Ploumen en Asscher niet echt geloofwaardig omdat ze in het vorige kabinet slecht beleid hebben uitgevoerd. Ik zie niet in hoe Ploumen dat nu ineens anders gaat doen.”*

Toch maakt Ploumen geen slechte entree. Ze krijgt een 5,5 van de kiezers, een hoger cijfer dan de andere linkse leiders. En 29 procent ziet in haar een betrouwbare premier, waarmee ze een vijfde plaats inneemt achter Kaag. Bovendien zien kiezers in haar iemand die *begrijpt wat er leeft onder gewone mensen* en van Nederland *een socialer land zal kan maken*.

Wat de PvdA bovendien wel heeft – en Groenlinks en SP niet – is dat de partij (nog steeds) wordt gezien als een partij die kan zorgen voor een stabiel bestuur van Nederland. En de PvdA wordt – na CDA en D66 – het vaakst aangewezen als favoriete coalitiepartner bij een volgende regering.

Inhoudelijk heeft de PvdA een vrij flets profiel. De partij deelt het issue ownership op sociale voorzieningen en armoedebestrijding met de SP en scoort op werkgelegenheid – vroeger hét PvdA-thema – een derde plaats achter VVD en CDA. Verder krijgt de PvdA nog wat punten op *woningmarkt*, maar met 16 procent ontloopt ze de nummer twee – de SP – maar nipt (13%).

GroenLinks: in spagaat tussen oppositie en landsbestuur wachtend op klimaaturgentie

GroenLinks dreigt weg te zakken. In maart 2020 stond de partij van Jesse Klaver in onze peiling nog op 17 zetels, nu zijn dat er nog 11. GroenLinks moet het hebben van het klimaat – waarop het overtuigend issue owner is – maar hoewel de kiezers zich hier veel zorgen over zeggen te maken, wil het maar geen drijvend electoraal thema worden. De coronacrisis wordt als urgenter ervaren. Zoals gezegd zijn twee stemmotieven doorslaggevend – de partij moet kunnen zorgen voor een stabiel bestuur en de lijsttrekker moet vertrouwen wekken – en op beide punten doet GroenLinks het niet goed.

Jesse Klaver werd vier jaar geleden nog door 38 procent gezien als een mogelijk betrouwbare premierskandidaat, nu is dat nog 23 procent, waarmee hij alleen beter scoort dan Wilders en Baudet. Ook op de andere aspecten wordt Klaver matig gewaardeerd. Zo ziet slechts 17 procent hem als een *echte leider* en denkt slechts 34 procent dat hij *begrijpt wat er onder gewone mensen leeft* (Marijnissen: 55%, Ploumen: 43%).

GroenLinks lijkt zich bovendien in een spagaat te bevinden: is ze een offensieve oppositiepartij of een constructieve – aspirant – bestuurderspartij? Kiezers zien GroenLinks nog steeds niet als bijdragend aan een stabiel bestuur van Nederland, al stelt ze zich toch ongeveer even constructief op als de PvdA. Dat de partij niet heeft deelgenomen aan het Kabinet Rutte III heeft niet bijgedragen aan het beeld van een betrouwbare coalitiepartner. GroenLinks wordt door rechtse kiezers relatief veel genoemd als partij waarmee hun partij hier absoluut *niet* mee mag gaan regeren: een kwart van de CDA-kiezers en een derde van VVD-achterban ziet niets in samenwerking met GroenLinks.

Maar ook als oppositiepartij krijgt GroenLinks de handen niet echt op elkaar. Eén op drie GL-2017-kiezers is tevreden over de bijdrage van GroenLinks, één op vijf is zelfs teleurgesteld. Het is óf te schreeuwerig, te drammerig, te idealistisch, óf te weinig fel of vasthoudend.

Twee citaten van GL-kiezers uit 2017:

“Ik vind dat GroenLinks goede punten aan de orde heeft gesteld. Ze hebben gehamerd op het aanpakken van de klimaatcrisis, de stikstofcrisis en de coronacrisis. (...) GroenLinks had af en toe wat feller mogen zijn.”

“Jesse Klaver slaat door/dramt door, maar komt nooit met een goede oplossing.”

SP: veel lof voor Toeslagenaffaire, weinig extra zetels

De SP – met name Renske Leijten – krijgt veel lof voor haar rol in de Toeslagenaffaire, maar het levert de partij geen extra zetels op: de SP schommelt al een jaar tussen de 9 en 11 zetels.

De socialisten delen het issue ownership op *sociale voorzieningen en armoedebestrijding* met de PvdA, maar heeft verder geen opvallende inhoudelijke sterkten. Kiezers zien de gezondheidszorg als het meest urgente verkiezingsthema, maar de partij van Marijnissen is – met 14 procent – geen overtuigend issue owner op dit thema (VVD en CDA doen het net zo goed). In 2012 werd de SP nog door een kleine 30 procent van de kiezers genoemd als de partij die voor de gezondheidszorg ‘de beste oplossing in huis had’, gevolgd door de PvdA met 20%.¹

---

¹ Geers en Bos 2017. Zie ook Alyt Damstra (2020). *De media als spelverdeler: over partijen, issues en eigenaarschap*, S&D 2020/3.

Over de SP als oppositiepartij zijn de SP-kiezers uit 2017 niet bijster enthousiast: 36 procent is tevreden, 25 procent teleurgesteld. Al zegt 34 procent van de huidige kiezers wel SP te stemmen omdat de partij “goed oppositie voert” (de beste score na de PVV). Maar ze stemmen vooral op de SP omdat de partij “opkomt voor mensen als ik” (49%). SP-stemmers zijn daarmee minder ideologisch gedreven dan andere de andere linkse kiezersgroepen. Sterker nog, SP-kiezers noemen zich vaker “rechts” dan kiezers van GroenLinks of PvdA. De SP staat voor de taak om een diverse achterban te bedienen: zowel hun linkse kiezers die duurzaamheid en sociale voorzieningen van belang vinden als hun rechtser kiezers die ook kritisch zijn op het immigratie en veiligheidsbeleid.

Twee citaten van SP-kiezers uit 2017, beide keren met Renske Leijten in de hoofdrol:

“Een kamerlid van SP heeft samen met kamerlid van CDA de toeslagenaffaire aan het licht gebracht. Over het algemeen heeft de SP voldoende oppositie gevoerd tegen het kabinet.”

“SP is grotendeels onzichtbaar geweest in de oppositie. Enkel Renske Leijten heeft het goed gedaan in de toeslagenaffaire, maar de partij weet dit niet om te zetten in winst. Marijnissen is een zwakke fractieleider.”

Lilian Marijnissen doet het als aanvoerder niet slecht, maar ook niet overtuigend goed. Met een 5,2 zit ze in de middenmoot van alle lijsttrekkers en een bescheiden 23 procent ziet in haar een betrouwbare premier. Slechts 17 procent noemt haar een *echte leider*. Maar ze haalt de hoogste score op het aspect *begrijpt wat er leeft onder gewone mensen* (55%) en veel kiezers (44%) denken dat zij *van Nederland een socialer land zal maken*.

ChristenUnie: toonbeeld van stabiliteit en “tel je zegeningen”

De ChristenUnie is zélf een toonbeeld van stabiliteit. Stabiel in de peiling – 6 of 7 zetels – en de lijsttrekker wordt eveneens al jaren als een van de beste gewaardeerd. Het mag een bijzonderheid heten dat de leider van de op zeven na grootste partij (amper 5% stemt CU) de op twee na meest vertrouwde premier-kandidaat levert: Gert-Jan Segers wordt door 44 procent gezien als een betrouwbare minister-president. Ook op de aspecten *begrijpt wat er leeft onder gewone mensen* (42%) en *zal van Nederland een socialer land zal maken* (37%) scoort Segers bovengemiddeld.

De CU-kiezers uit 2017 zijn – na de VVD-kiezers – het meest tevreden over wat de partij gepresteerd heeft (81 procent van de CU-kiezers is tevreden over de bijdrage van de partij in het kabinet Rutte II, slechts 5 procent is teleurgesteld) en zijn in maar liefst 77 procent van de gevallen van plan opnieuw op deze partij te gaan stemmen.

De CU-kiezers zijn net zo bescheiden en realistisch als de partij en haar leider, ze realiseren zich dat de partij de junior-partner is in een coalitie met vier partijen en dat hij of zij zijn zegeningen moet tellen. De uitdrukking “water bij de wijn doen” wordt veelvuldig gebezigd. Of, zoals een CU-kiezer uit 2017 het uitdrukt:

“Ze hebben hun waarden en normen gehouden en niet overboord gegoooid en toch ook constructief meegewerkt. Voor een kleine partij hebben ze wel veel bereikt en ook goede compromissen gesloten.”

Verantwoording

Dit onderzoek vond plaats van vrijdagmiddag 29 januari tot dinsdagochtend 2 februari 2021. Er werkten in totaal 2.199 Nederlanders van 18 jaar of ouder mee aan dit onderzoek. De onderzoeksresultaten zijn gewogen op geslacht, leeftijd, regio, opleidingsniveau en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2017. De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard (CBS). Hiermee is de steekproef representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse inwoners (18+), voor wat betreft deze achtergrondkenmerken.

Het grootste deel van de deelnemers (2.017) is afkomstig uit het I&O Research Panel. Daarnaast vulden 182 Nederlanders de vragenlijst in via het panel van PanelClix. Dit waren grotendeels Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond.

1 Stemgedrag

1.1 Zetelpeiling

De VVD blijft ruim op één staan in de zetelpeiling: 43 zetels.

De PVV blijft op 19 zetels staan, het CDA wint twee zetels en komt zo ook op 19 zetels.

Op ruime afstand volgen PvdA (13), D66 (12), GroenLinks (11) en SP (11). GroenLinks en D66 leveren elk twee zetels in.

De coalitiepartijen samen halen 81 zetels, nog steeds een ruime meerderheid.

De linkse partijen samen (PvdA, GroenLinks en SP) halen 35 virtuele zetels (22,5 procent), nog minder dan de 37 zetels (24 procent) die ze samen haalden bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017, de laagste score ooit.

De Partij voor de Dieren komt uit op 5 zetels, dezelfde score als in 2017.

Forum voor Democratie op drie, DENK op twee en 50Plus op één virtuele zetel.

De nieuwe partij van oud-FvD'ers Joost Eerdmans en Annabel Nanninga, JA21, haalt op dit moment zetel.

Andere (nieuwe) partijen² komen niet boven de kiesdrempel uit in deze peiling.

Tabel 1.1 - Peiling Tweede Kamerverkiezingen in zetels

“Als er vandaag verkiezingen voor de Tweede Kamer zouden worden gehouden, op welke partij zou u dan stemmen?”
Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen (n=2.013).

	UITSLAG TK 2017	PEILING							VERSCHIL	
		13 mrt 2020	12 okt 2020	16 nov 2020	15 dec 2020	11 jan 2021	25 jan 2021	1 feb 2021	t.o.v. 25 jan	t.o.v. TK17
VVD	33	27	42	44	43	43	42	43	+1	+10
PVV	20	17	19	21	22	20	19	19	0	-1
CDA	19	14	14	13	19	18	17	19	+2	0
D66	19	10	14	13	13	13	14	12	-2	-7
GroenLinks	14	17	14	13	12	13	13	11	-2	-3
SP	14	9	9	10	9	10	11	11	0	-3
PvdA	9	14	13	13	13	11	12	13	+1	+4
CU	5	6	7	7	6	7	7	7	0	+2
PvdD	5	6	5	4	4	4	4	5	+1	0
50Plus	4	10	1	1	1	1	1	1	0	-3
SGP	3	4	3	3	3	3	3	3	0	0
DENK	3	1	2	2	1	1	1	2	+1	-1
FvD	2	15	7	6	4	4	4	3	-1	+1
JA21	-	-	-	-	-	2	2	1	-1	+1
Totaal	150	150	150	150	150	150	150	150		

² Zie ook hierna

1.2 Stemgedrag ten opzichte van 2017

Tabel 1b laat zien dat kiezers trouw zijn aan VVD, CU en SGP. Kiezers die in 2017 op deze partijen stemden zijn dat nu in driekwart van de gevallen opnieuw van plan. Ook de CDA-, PVV-, PvdA- en DENK-stemmers uit 2017 zijn relatief trouw.

Kiezers van de links-progressieve partijen D66, GroenLinks en SP blijven in 40 tot 50 procent van de gevallen de partij trouw.

50Plus en Forum voor Democratie zijn de afgelopen vier jaar het merendeel van hun kiezers kwijtgeraakt.

Zie Hoofdstuk 3 om te lezen waarom kiezers tevreden of teleurgesteld zijn over hun (voormalige) partij.

Tabel 1.2 - Peiling Tweede Kamerverkiezingen in zetels (naar stemgedrag TK2017)

“Als er vandaag verkiezingen voor de Tweede Kamer zouden worden gehouden, op welke partij zou u dan stemmen?”
Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen (n=2.013), naar stemgedrag TK2017 (FvD ook naar PS2019).

	Totaal	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	50 Plus	SGP	Denk	FvD	FvD PS19
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
VVD	22	76	6	13	14	5	2	5			13	2	10	11	13
PVV	10	2	64	3		1	4	1		2	7			31	30
CDA	10	5	4	56	7	1	7	3	2		6	4			12
D66	6	2	1	0	41	4	1	3		1	3	2			
GroenLinks	6	1			2	44	4	4	1	1			5	1	0
SP	6	0	2	2		3	43	6		6	8			1	2
PvdA	7	1		2	9	9	6	62		2	10		5	1	0
ChristenUnie	4	0		4	1	1	4		77	1		5			
Partij voor de Dieren	3			1	0	7	3	1		53				2	1
50 Plus	1		2	0	1					1	8				1
SGP	2		1	1					4			77			2
DENK	2				0			1	1	3		3	70		
Forum voor Democratie	2	0	7	0	0		1			1		3	5	17	9
JA21	1	1	1	1		1					7			9	8
Lijst Henk Krol	0										2			1	
BIJ1	0	0				1			1	2					
Code Oranje	0		2	1											3
Volt	0				0	2								1	0
Splinter	0				1										
Piratenpartij	0				1		1								
BoerBurger-Beweging	0	1		1	0						3				2
Vrij en Sociaal Nederland	0	0								1					
Andere partij	0	0								1					
Blanco	0	0										2			
Weet (nog) niet	19	10	11	14	21	22	22	16	14	23	32	2	5	23	16
n =	2013	379	101	186	182	163	123	164	90	73	59	42	18	72	102

1.3 Stem van 2de of 3de voorkeur

Kiezers met een rechtse partij als eerste voorkeur zijn daar relatief zeker van, dat geldt vooral voor de VVD, SGP, PVV en FvD.

Links/progressieve kiezers twijfelen veel meer. Vooral kiezers van GroenLinks en D66 overwegen in de meeste gevallen ook nog andere partijen.

Tabel 1.3 – Tweede of derde voorkeur

	Totaal	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD	JA21
Geen andere partij, mijn keuze staat volledig vast	21%	41%	31%	24%	16%	11%	27%	23%	27%	23%	47%	34%	16%
VVD	13%	0%	11%	29%	32%	3%	1%	7%	12%	7%	8%	1%	44%
PVV	6%	5%	0%	6%	1%	0%	2%	0%	0%	4%	14%	41%	30%
CDA	13%	26%	7%	0%	15%	6%	6%	6%	32%	9%	14%	0%	17%
D66	15%	19%	1%	14%	0%	37%	10%	27%	5%	7%	0%	0%	0%
GroenLinks	12%	5%	4%	5%	34%	0%	15%	23%	5%	26%	2%	0%	0%
SP	9%	2%	10%	6%	7%	22%	0%	22%	10%	19%	0%	7%	2%
PvdA	12%	4%	4%	7%	23%	46%	25%	0%	8%	13%	0%	0%	0%
ChristenUnie	6%	4%	0%	19%	6%	5%	2%	4%	0%	1%	25%	0%	0%
Partij voor de Dieren	6%	0%	7%	1%	5%	26%	12%	6%	2%	0%	2%	7%	0%
50 Plus	3%	1%	5%	2%	1%	1%	8%	2%	0%	1%	0%	1%	15%
SGP	2%	0%	3%	3%	0%	0%	0%	0%	17%	0%	0%	6%	6%
DENK	1%	1%	1%	1%	2%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	4%	0%
FvD	4%	2%	23%	1%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	6%
JA21	2%	2%	6%	3%	0%	0%	0%	1%	2%	1%	6%	6%	0%
Lijst Henk Krol	1%	0%	3%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	2%
BIJ1	1%	0%	0%	0%	0%	4%	1%	0%	0%	9%	0%	0%	0%
Code Oranje	1%	1%	4%	1%	1%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	5%	5%
Volt	1%	0%	0%	1%	5%	3%	0%	1%	0%	0%	0%	3%	0%
Splinter	0%	0%	0%	0%	1%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Piratenpartij	1%	0%	3%	0%	0%	1%	3%	1%	1%	2%	0%	1%	0%
BoerBurgerBeweging	1%	0%	3%	2%	1%	0%	1%	1%	0%	0%	0%	5%	2%
Vrij en Sociaal Nederland	1%	0%	1%	0%	1%	0%	1%	1%	0%	2%	0%	6%	0%
Andere partij	1%	0%	1%	0%	0%	1%	1%	0%	2%	1%	0%	0%	0%
Weet ik niet	17%	8%	6%	9%	9%	6%	18%	9%	7%	8%	6%	6%	7%
n =	2.111	445	147	177	120	120	102	174	95	60	43	38	22

1.4 Hoe zeker van de stem?

Ook als we de vraag iets anders stellen blijkt dat kiezers van PVV, VVD en SGP vaak al zeker weten dat ze op deze partijen gaan stemmen.

Tabel 1.4 – Hoe zeker?

Welke uitspraak is het meest op u van toepassing? Als het gaat om mijn stemkeuze voor de volgende Tweede Kamerverkiezingen

	TO-TAAL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	50+	SGP	FvD	JA21
... weet ik zeker op welke partij ik ga stemmen	44%	65%	74%	51%	35%	43%	54%	53%	64%	50%	25%	80%	54%	48%
... twijfel ik nog tussen 2 partijen	25%	26%	19%	35%	35%	35%	30%	32%	14%	26%	42%	15%	30%	21%
... twijfel ik nog tussen 3 partijen of meer	15%	6%	6%	11%	22%	15%	12%	12%	15%	19%	23%	5%	9%	23%
... weet ik nog niet welke partijen in aanmerking komen	12%	3%	1%	3%	7%	7%	1%	3%	5%	3%	11%		4%	8%
... weet ik nog niet zeker of ik überhaupt ga stemmen	3%	0%		0%	1%		3%		2%	2%			3%	

1.5 Stemmotieven

Waarom stemmen kiezers op een partij? Vooral omdat ze achter de standpunten en/of de ideologie van de partijen staan (waarover meer in hoofdstuk 2). Het meest geldt dat voor kiezers van D66, PvdD, GroenLinks en ChristenUnie. Deze inhoudelijke motivatie is een eerste voorwaarde om kiezers op de partij te laten stemmen, maar op dit moment is het niet het doorslaggevende motief.

Bij deze “corona-verkiezingen” zien we twee andere motieven die doorslaggevend lijken: de partij moet (kunnen) zorgen voor een stabiel bestuur en de lijsttrekker (zie ook hoofdstuk 5) moet vertrouwen wekken. De partijen die hier goed op scoren staan op winst (VVD, ChristenUnie) of op zijn minst niet op verlies (CDA). Voor de PVV geldt dat de partij weliswaar niet bijdraagt aan een stabiel bestuur, maar wel waardering krijgt voor haar oppositie.

Bij eerdere verkiezingen (zie tabel 3c) was de lijsttrekker voor circa een op vijf een reden om op die partij te stemmen. Begin maart 2020 – vóór de coronacrisis – noemde slechts 12 procent de lijsttrekker als stemmotief. In juli was het aandeel dat de lijsttrekker noemt verdubbeld (van 12% naar 25%, met dank aan Rutte, Kaag en – toen nog – De Jonge). Begin februari wordt de lijsttrekker door 35 procent genoemd als stemmotief: vooral door kiezers van VVD, D66, CDA (Hoekstra) en PVV (Wilders, die hiermee een forse groei laat zien). Voor de andere oppositiepartijen is dat lager dan gemiddeld.

Iets vergelijkbaars geldt voor de mate waarin de partij kan zorgen voor een stabiel bestuur: van 23 procent in februari 2017 naar 35 procent nu. Met name de VVD (65%) wordt om deze reden gekozen, maar ook CDA (55%) en ChristenUnie (47%). D66 scoort opvallend genoeg beduidend minder, zelfs ondergemiddeld (30%). Ook opvallend: de PvdA scoort op dit punt – als oppositiepartij – relatief hoog (32%). GroenLinks – dat toch ongeveer eenzelfde constructieve manier van oppositie heeft laten zien – slechts 10 procent.

De PVV – gedeeld tweede partij – wordt evenmin vanwege haar bijdrage aan stabiliteit gekozen, maar wel vanwege haar goede oppositie (45%) en omdat de partij opkomt voor “mensen zoals ik” (48%). En duidelijk meer dan vier jaar geleden vanwege de standpunten (van 42 naar 61%) en minder als tegenstem (van 23 naar 11%).

Tabel 1.5- Stemmotieven februari 2017 > 10 maart 2020 > 2 februari 2021

	TOTAAL			VVD			PVV			CDA			D66		
	feb 17	mrt 20	feb 21	feb 17	mrt 20	feb 21	feb 17	mrt 20	feb 21	feb 17	mrt 20	feb 21	feb 17	mrt 20	feb 21
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Standpunten	49	59	58	48	56	53	42	53	61	39	41	47	59	76	73
Ideologie	37	42	45	27	29	34	35	39	39	32	35	33	38	46	57
Stabiel bestuur NL	23	23	35	57	54	65	5	9	12	51	44	55	33	28	30
Komt op voor mensen als ik	25	29	34	23	20	30	43	36	48	24	15	31	16	21	28
Lijsttrekker	21	12	34	37	26	57	15	14	33	18	4	38	31	7	41
Voert goed oppositie	12	14	16	2	2	6	18	30	45	19	6	6	19	4	5
Uit gewoonte	12	13	12	26	14	11	4	13	6	19	30	19	15	23	13
Strategisch slim	9	9	11	22	17	21	4	3	6	18	15	20	12	7	9
Tegen andere partijen	9	9	8	11	9	11	23	14	11	6	7	4	3	6	3
Online stemhulp	10	5	6	11	6	7	6	0	5	8	7	5	8	8	8
Komt op voor regio	2	3	4	1	1	1	3	2	4	5	13	11	0	6	1
Goede peilingen	3	3	4	4	4	10	6	5	6	4	2	5	3	1	0
Slechte peilingen	1	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	1

Tabel 1.6 – Stemmotieven februari 2017 > 10 maart 2020 > 2 februari 2021

	GL			SP			PvdA			CU			PvdD		
	feb 17	mrt 20	feb 21	feb 17	mrt 20	feb 21	feb 17	mrt 20	feb 21	feb 17	mrt 20	feb 21	feb 17	mrt 20	feb 21
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1 Standpunten	66	77	75	60	57	52	52	50	59	68	62	75	63	72	80
2 Ideologie	62	66	75	49	49	50	46	45	62	59	55	69	72	78	78
6 Stabiel bestuur NL	7	2	10	5	3	5	32	20	32	28	42	47	3	1	4
3 Lijsttrekker	36	10	23	16	6	9	23	12	28	17	18	30	13	3	8
4 Komt op voor mensen als ik	16	13	20	49	50	49	20	28	38	24	27	30	13	12	15
5 Komt op voor regio	1	1	5	3	8	7	1	0	4	2	3	2	5	0	1
7 Voert goed oppositie	24	20	25	23	19	34	3	19	23	15	1	8	15	10	28
8 Tegen andere partijen	7	7	8	7	12	5	7	5	9	3	3	3	6	5	14
9 Uit gewoonte	8	6	13	11	10	13	28	17	25	14	5	15	4	8	5
10 Strategisch slim	10	9	6	4	2	5	6	9	10	1	8	5	2	4	3
11 Online stemhulp	10	11	16	13	3	3	11	5	3	15	5	6	12	4	3
12 Goede peilingen	4	3	0	0	1	2	1	4	1	1	1	3	4	1	0
13 Slechte peilingen	0	0	0	0	0	0	10	0	2	0	0	0	0	0	0

Tabel 1.7

Wat is/zijn voor u de belangrijkste reden(en) om op deze partij te stemmen? (2006- februari 2021)

meerdere antwoorden mogelijk	slotpeilingen				peilingen 2020 / 2021			
	6-11-2006	31-5-2010	11-9-2012	28-2-2017	10-3-2020	6-7-2020	12-10-2020	2-2-2021
	%	%	%	%	%	%	%	%
Standpunten / partijprogramma *	40	36	37	49	59	52	54	58
Ideologie	37	36	35	37	42	40	42	45
Zorgt voor stabiel bestuur van NL **	23	9	10	23	23	29	30	35
Komt op voor mensen zoals ik	29	29	33	25	29	28	26	34
Lijsttrekker / leider	28	23	19	21	12	25	25	34
Voert goed oppositie				12	14	16	16	16
Uit gewoonte, stem er altijd op	10	8	8	12	13	13	12	12
Strategisch slim (ik houd rekening met een mogelijke regering)	8	8	12	9	9	9	9	11
Ik ben tegen de andere partijen	19	24	24	9	9	9	8	8
Online stemhulp adviseerde mij dit	9	13	13	10	5	6	5	6
Deze partij komt op voor mijn regio				2	3			4
Doet het goed in de peilingen	5	3	4	3	3	4	2	4
Doet het slecht in de peilingen	1	1	1	1	0	1	0	0
Anders	1	3	2	6	3	3	3	4

* 2006, 2020, 2012: "eens met partijprogramma"; ** 2006, 2020, 2012: "partij doet het goed in regering / oppositie"

1.6 Stemkans

Uit onderstaande tabel blijkt dat de VVD een partij is waarvan 28 procent zich goed kan voorstellen dat ze er ooit op zouden stemmen (score 8, 9 of 10 op een 10-puntsschaal). CDA, PvdA, D66, GroenLinks, PVV en SP scoren hier 16 tot 12 procent.

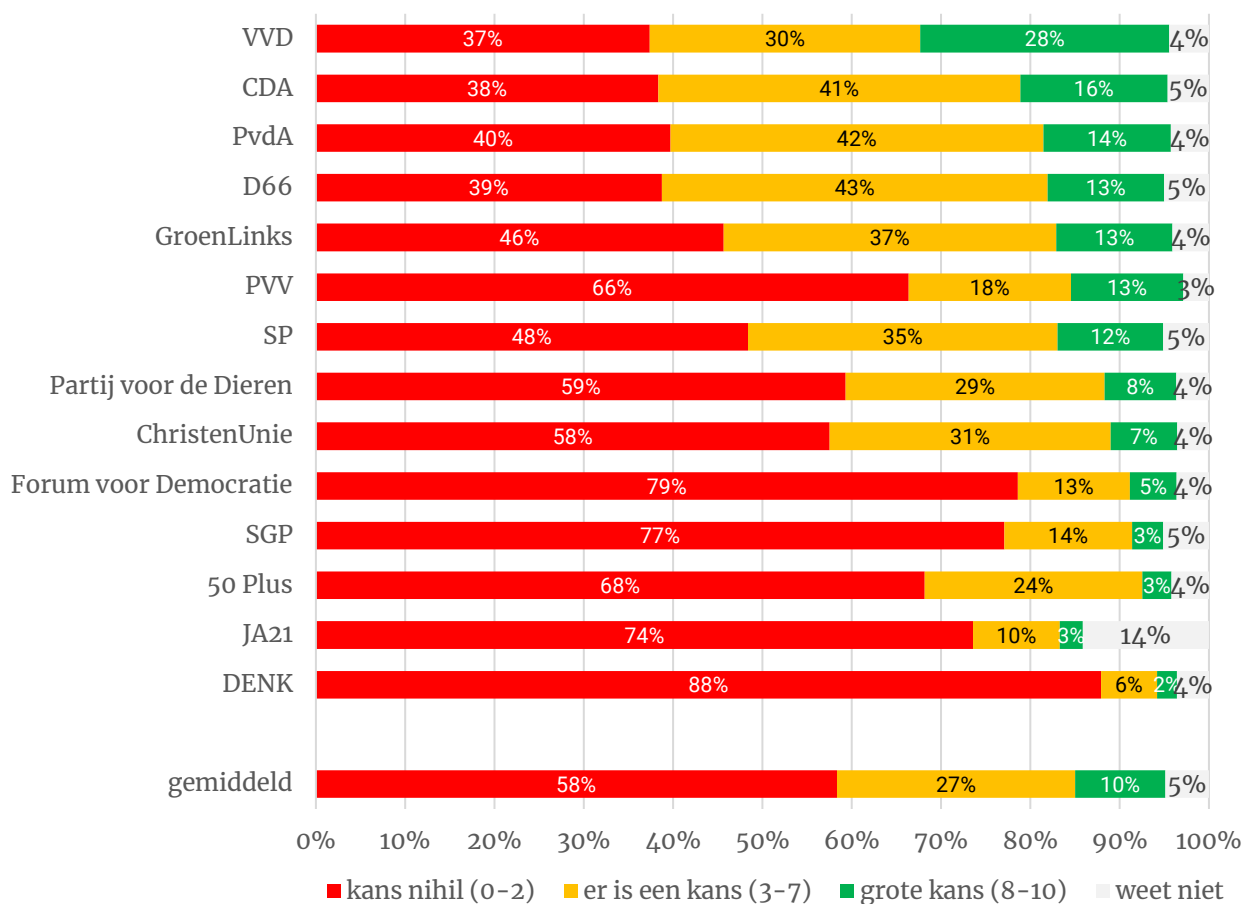
Van een aantal partijen kan driekwart of meer zich *niet* voorstellen er ooit op te stemmen: FvD, SGP, JA21.

De PVV neemt hier een tussenpositie in, twee derde kan het zich niet voorstellen hier ooit op te stemmen, maar aan de positieve kant manifesteert de PVV (met 13% 'grote kans') zich tussen de midden- en links/progressieve partijen.

Figuur 1.1 - Hieronder ziet u partijen die meedoen aan de Tweede Kamerverkiezingen.

Wilt u voor elke partij aangeven hoe groot de kans is dat u ooit op deze partij zou stemmen?

Kunt u dit aangeven op een schaal van 0 tot 10, waarbij 0 is 'zou ik zeker nooit op stemmen' en 10 'zou ik zeker op stemmen'.

1.7 Kiezers met migratieachtergrond

Nederlanders met een migratieachtergrond stemmen bijna net zo versnipperd als autochtone Nederlanders, al is DENK voor hen de grootste partij met 19 procent.

Van de Turkse Nederlanders zegt een derde op DENK te gaan stemmen, van de Marokkaanse Nederlanders is dat een kwart.

Verder zijn VVD, GroenLinks, PvdA en PVV relatief populair onder Nederlanders met een migratieachtergrond.

Tabel 1.8 - Peiling Tweede Kamerverkiezingen in zetels

“Als er vandaag verkiezingen voor de Tweede Kamer zouden worden gehouden, op welke partij zou u dan stemmen?”

Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen (n=2013).

	Totaal	Auto- chtoon	Niet- Westers	Westers	Turkije	Suriname / Antillen	Marokko	Overig NW
VVD	22%	23%	12%	21%	9%	12%	13%	17%
PVV	10%	9%	9%	15%	11%	16%	4%	
CDA	10%	10%	2%	8%		1%	3%	8%
D66	6%	6%	6%	4%	5%	6%	11%	
GroenLinks	6%	5%	11%	7%	10%	14%	11%	7%
SP	6%	6%	4%	8%	2%	5%	5%	
PvdA	7%	6%	9%	6%	7%	11%	6%	18%
ChristenUnie	4%	4%	2%	1%		5%		9%
Partij voor de Dieren	3%	2%	2%	6%		2%	3%	4%
50 Plus	1%	1%		2%				
SGP	2%	2%						
DENK	2%	0%	19%		35%		25%	3%
Forum voor Democratie	2%	2%	2%	1%			3%	4%
JA21	1%	1%		3%				
Lijst Henk Krol	0,1%	0%						
BIJ1	0,3%	0%	1%	1%				11%
Code Oranje	0,3%	0%						
Volt	0,2%	0%						
Splinter	0,1%	0%						
Piratenpartij	0,1%	0%						
BBB	0,4%	0%		1%				
VSN	0,1%	0%						
Anders	0,1%	0%						
Blanco	0,5%	0%		3%				
Weet (nog) niet	19%	19%	19%	14%	20%	23%	15%	15%
Wil ik niet zeggen	1%	1%	2%		1%	5%		4%
n =	2.013	1.759	151	103	39	45	47	20

2 Issues

2.1 Belangrijkste thema's voor de verkiezingen

Als we kiezers vragen aan welke van onderwerpen politieke partijen extra aandacht moeten besteden komen de gezondheidszorg, woningmarkt (betaalbare woningen) en klimaat & duurzaamheid als top drie naar voren.

De aanpak van de coronacrisis wordt met 21 procent 'slechts' als vierde genoemd. Bij het thema 'coronacrisis' is het echter zo dat het als versluijrende deken over alle thema's heen ligt, waarbij het niet per se gaat over de aanpak van de coronacrisis. Zoals een VVD-kiezer zijn motivatie voor zijn voorgenomen VVD-stem toelicht: "Goede standpunten waar ik me in kan vinden. Kunnen goed samenwerken met diverse partijen. En de coronacrisis hebben ze goed aangepakt."

Tabel 2.1 - Belangrijkste onderwerpen bij volgende Tweede Kamerverkiezingen

"Aan welke van onderstaande onderwerpen vindt u dat politieke partijen bij de volgende Tweede Kamerverkiezingen extra aandacht moeten besteden?"³ (% , maximaal 3 antwoorden mogelijk)

Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen (n=2.013)

	feb 2017	30-3 2020	12 mei 2020	9 jun 2020	7 jul 2020	7 sept 2020	12 okt 2020	16 nov 2020	15 dec 2020	2 feb 2021
Gezondheidszorg	54	44	40	40	43	40	50	35	35	33
Woningmarkt/ betaalbare woningen/ huren	14	17	18	19	19	21	23	31	31	28
Duurzaamheid / klimaat / milieu	26	35	38	35	36	35	25	28	29	27
Veiligheid	34	28	28	32	31	30	15	17	21	21
Aanpak van de coronacrisis						28	12	16	21	21
Onderwijs	35	28	23	28	30	27	17	17	17	20
Normen en waarden	42	45	46	48	48	43	11	18	14	19
Sociale voorzieningen/ armoede(bestrijding)	42	35	29	30	31	30	28	23	20	18
Economie	29	30	33	36	32	31	19	16	17	18
Immigratie en asiel	30	28	26	27	28	28	18	15	16	14
Werkgelegenheid	33	31	31	31	29	29	14	11	13	11
Overheidsfinanciën										7
Europese Unie	30	29	24	30	29	27	18	7	7	6
Dierenwelzijn	8	6	8	10	9	8	4	5	5	6
Tegengaan van racisme					16	15	3	7	5	6
Inspraak en democratie	18	23	23	25	25	21	5	4	5	5
Relatie autochtonen en migranten	28	19	19	21	22	20	5	7	5	4
Dreiging van terrorisme	20	13	12	13	15	14	4	11	8	4
Leefbaarheid in de wijken	20	17	17	19	19	20	2	3	4	4
Ethische zaken	19	22	21	24	23	21	3	3	4	4
Verkeer en (openbaar) vervoer	10	13	13	12	14	12	4	2	2	3
Kunst / cultuur	9	10	10	9	10	7	3	3	4	3
Religieuze zaken	12	10	10	10	11	9	2	2	2	2
Anders	4	3	5	5	5	3	2	5	2	3

³ Tot en met september 2020 werd deze vraag als volgt gesteld: "Welke onderwerpen spelen een belangrijke rol voor uw partijkeuze?". Toen waren er meerdere antwoorden mogelijk (zonder maximum); vanaf november is een iets andere vraagstelling gebruikt en er konden maximaal drie onderwerpen gekozen worden

Tabel 2.2 - Onderwerpen die een rol spelen bij de partijkeuze, naar partijvoorkeur

“Aan welke van onderstaande onderwerpen vindt u dat politieke partijen bij de volgende Tweede Kamerverkiezingen extra aandacht moeten besteden?”(%, maximaal drie antwoorden mogelijk)

Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen (n=2.013)

	Totaal	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	DENK	FvD	JA21
Gezondheidszorg	33	29	26	37	26	26	45	36	44	28	24	35	20	23
Woningmarkt/ betaalbare woningen/ huren	28	21	24	24	28	34	42	35	16	20	20	30	24	32
Duurzaamheid / klimaat / milieu	27	19	2	18	57	66	22	40	36	71	9	3	3	7
Veiligheid/ tegengaan criminaliteit	21	28	38	34	12	8	11	7	18	8	16	18	17	35
Het aanpakken van de coronacrisis	21	30	12	25	17	17	17	16	17	10	10	18	18	7
Onderwijs	20	22	8	17	36	25	21	25	23	17	19	26	10	5
Normen en waarden	19	19	22	35	12	8	10	15	36	7	42	2	14	31
Economie	18	41	14	19	13	5	5	9	4	0	3	13	22	26
Sociale voorzieningen / armoedebestrijding	18	8	13	15	13	28	48	41	26	25	11	23	18	0
Immigratie en asiel	14	11	52	9	3	5	4	6	4	9	5	0	28	59
Werkgelegenheid	11	16	5	11	6	8	12	18	6	3	2	8	10	13
Overheidsfinanciën	7	15	5	9	3	0	6	2	4	0	11	7	11	0
Europese Unie	6	7	14	4	13	2	3	4	3	4	3	0	24	2
Dierenwelzijn	6	2	7	2	1	7	3	2	4	54	0	0	10	0
Tegengaan van racisme	6	4	2	7	9	19	8	10	3	14	0	16	0	4
Inspraak en democratie	5	4	9	1	5	2	5	2	3	4	0	9	50	19
Relatie autochtone Nederlanders en migranten	4	2	9	2	4	7	2	5	5	0	3	19	3	11
Dreiging van terrorisme	4	5	11	4	1	2	2	2	1	1	2	0	9	5
Leefbaarheid in de wijken	4	3	4	3	7	2	7	5	2	3	5	10	0	2
Ethische zaken	4	2	0	3	13	5	3	3	10	5	54	2	3	0
Verkeer en (openbaar) vervoer	3	4	4	2	2	3	0	1	2	0	0	7	0	0
Kunst / cultuur	3	1	0	1	6	10	1	7	2	8	2	0	0	0
Religieuze zaken	2	0	1	2	0	3	0	0	11	0	34	21	3	0
n =	2.198	445	147	177	120	120	102	174	95	60	43	20	38	22

2.2 Het belangrijkste thema

Gezondheidszorg en klimaat hebben prioriteit

We vroegen kiezers vervolgens het belangrijkste onderwerp aan te wijzen uit de keuze die ze eerder maakten. *Gezondheidszorg* en *Duurzaamheid* worden dan het vaakst aangewezen (beide door 12%), gevolgd door *het aanpakken van de coronacrisis* (10%) en de *woningmarkt* (9%).

De zorg wordt door bijna alle kiezersgroepen wel enigszins belangrijk gevonden.

Duurzaamheid heeft voor GL-, PvdD- en D66-kiezers prioriteit.

Het aanpakken van de coronacrisis wordt door VVD-kiezers relatief vaak genoemd, al hechten VVD-kiezers het meest belang aan de *economie*.

Normen en waarden zijn een belangrijk thema voor CDA- en CU-kiezers.

Sociale voorzieningen en armoedebestrijding heeft de prioriteit voor kiezers van SP en PvdA.

Tabel 2.3 – Belangrijkste thema naar eerste voorkeurspartij

“Welk van deze onderwerpen vindt u het belangrijkste?” Naar partij van eerste voorkeur. Basis: n = 1.794

	Totaal	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	DENK	FvD	JA21
Gezondheidszorg	12	10	12	15	7	9	14	8	15	9		13	15	4
Duurzaamheid / klimaat / milieu	12	7		6	23	51	7	12	13	41		3		
Aanpakken coronacrisis	10	15	7	13	8	3	7	5	6	6	3	9	9	5
Woningmarkt / betaalbare woningen / huren	9	7	7	8	10	4	14	10	2	7	18	4	5	10
Economie	7	20	3	2	4	1	2	3	1			7	8	2
Normen en waarden	7	6	8	15	6	1	6	10	23		14		1	8
Veiligheid / tegengaan criminaliteit	6	8	8	14	3	2	2	1	6	3	3	11	4	3
Sociale voorzieningen / armoede(bestrijding)	6	2	2	3	2	7	27	18	10	10		13		
Immigratie en asiel	5	3	32	4	1	1	1	1	1				13	40
Onderwijs	5	6	3	7	7	5	1	10	5	1	8	7		
Werkgelegenheid	3	4	2	2	5	5	2	7	1					7
Overheidsfinanciën	2	4	2	3	1			1	1					
Dierenwelzijn	2		2			1	2	0		15			8	
Inspraak en democratie	2	1	1		2	1		0	2				26	7
Relatie autochtone Nederlanders en migranten	1		3		1	2	1	1				8		6
Dreiging van terrorisme	1	1	2	1										
Leefbaarheid in wijken	1	0	0				2	2		3				
Europese Unie	1	1	4		5			1	1				9	
Ethische zaken	1	0			2	1			3		36			
Religieuze zaken	1			1					2		8	14	3	
Tegengaan van racisme	1	0		1	4	3		3	1	2		5		
Verkeer en (openbaar) vervoer	0	0			1							7		
Kunst / cultuur	0	0		1	3			1	1					
anders	2	1	1	3	1		2	1	2		4			8
n=	1794	445	147	177	120	120	102	174	95	60	43	20	38	22

2.3 Issue ownership

Deelnemers aan het onderzoek is gevraagd om – voor de onderwerpen die ze belangrijk vinden – aan te geven welke politieke partij de beste oplossingen voor dit onderwerp heeft. (Er waren maximaal twee antwoorden mogelijk.) We zien een aantal opvallende dingen:

- De VVD is issue owner op meerdere belangrijke onderwerpen (economie, aanpak van de coronacrisis, werkgelegenheid, overheidsfinanciën, veiligheid (gedeeld met PVV)).
- De PVV is dat op immigratie, terrorismebestrijding, de EU, integratie (omgang van autochtonen en migranten), veiligheid (gedeeld met VVD)
- GroenLinks is issue owner op duurzaamheid
- Het CDA is nipt issue owner op normen en waarden
- D66 is issue owner op onderwijs
- SP en PvdA delen het issue ownership op sociale voorzieningen en armoedebestrijding
- Op de belangrijke issues gezondheidszorg en woningmarkt is er geen eenduidige issue owner.

Tabel 2.4 – Issue ownership per issue

U vindt dit onderwerp dus belangrijk. Welke politieke partij heeft – volgens u – de beste oplossingen voor dit onderwerp? (oktober 2020, februari 2021, max. twee antwoorden mogelijk)

	Gezondheidszorg		Veiligheid		Duurzaamheid		Woningmarkt		Economie		Immigratie		Onderwijs		Sociaal + armoede	
	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.
VVD	17	14	36	29	5	6	9	9	60	58	16	11	16	12	4	1
PVV	10	8	24	29	1	1	6	7	2	5	48	59	2	4	5	6
CDA	14	13	11	15	4	5	6	10	18	22	6	4	13	13	8	9
D66	7	7	4	2	18	15	11	8	8	6	5	2	29	26	5	4
GL	8	6	2	2	52	47	10	9	5	2	7	5	10	11	17	16
SP	13	14	3	4	4	4	17	13	2	1	3	2	4	6	29	31
PvdA	12	9	3	2	6	8	19	16	5	7	4	2	13	11	27	26
CU	3	3	2	3	4	4	2	2	1	2	3	1	3	4	6	8
PvdD	1	2	1	0	16	21	1	0	1	0	0	1	2	2	2	3
50+	2	1	2	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	2	1
SGP	1	1	1	1	0	0	1	0	1	1	1	1	2	2	0	1
Denk	1	1	1	1	0	0	2	1	1	1	2	0	0	1	0	1
FvD	4	1	8	7	1	0	3	2	5	3	27	20	2	1	2	2
JA21		1		2		0		1		1		8		1		0
Geen	4	5	2	5	1	3	5	6	2	4	3	3	5	3	4	3
Weet niet	31	41	28	28	24	24	33	40	19	20	12	15	30	33	23	25
Totaal	130	128	129	131	136	140	128	128	130	135	137	136	132	131	136	140

	Werkgelegenheid		Corona-crisis		Normen & waarden		Integratie		EU		Dierenwelzijn		Leefbaarheid		Overheidsfinanciën		Terrorismebestrijding	
	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.	okt.	feb.
VVD	34	35	28	38	26	21	15	13	16	22	1	2	15	10	55	53	21	25
PVV	7	4	10	6	14	13	25	29	29	34	10	7	21	14	7	6	44	35
CDA	14	20	11	18	23	29	6	5	12	8	0	0	10	8	15	23	4	6
D66	6	8	5	3	4	6	8	11	36	21	2	1	4	8	8	5	4	2
GL	4	6	3	3	5	3	10	8	8	5	16	9	8	13	2	1	2	6
SP	7	7	4	3	2	5	2	7	4	3	0	1	10	8	2	1	6	3
PvdA	19	14	6	6	3	6	11	6	9	4	1	1	12	13	2	1	6	4
CU	2	2	2	2	15	19	4	4	4	1	0	1	8	3	2	4	2	1
PvdD	1	0	0	0	1	1	1	0	0	2	80	80	4	1	0	0	2	0
50+	0	1	1	0	2	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	1	0
SGP	1	1	2	1	8	8	0	0	0	1	0	0	0	0	3	4	0	1
Denk	1	0	0	1	0	0	6	9	0	0	0	0	0	2	0	2	2	0
FvD	3	2	5	3	6	3	9	11	26	21	1	0	8	4	8	3	5	9
JA21		2		0		1		3		2		0		1		3		1
Geen	2	3	6	8	2	3	3	2	2	5	2	4	6	5	2	5	4	5
Weet niet	30	31	38	34	26	21	21	27	6	8	13	6	29	40	21	22	18	28
Totaal	133	137	121	127	137	142	128	136	152	143	127	115	136	132	128	135	122	125

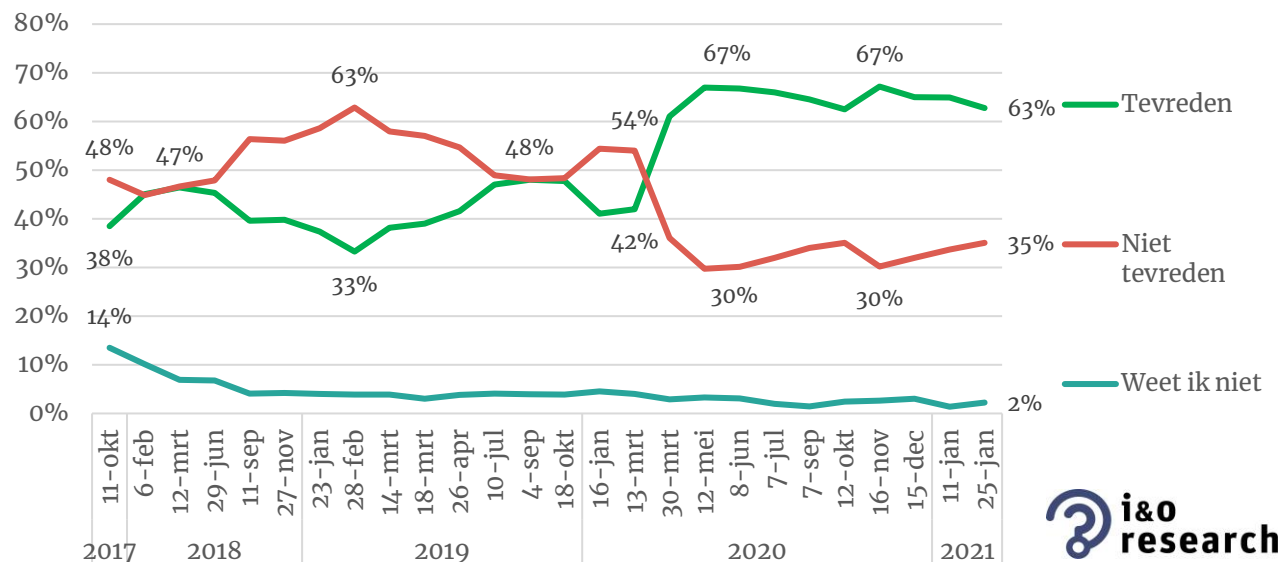
3 Terugkijken op het kabinet Rutte III

3.1 Tevredenheid met kabinet Rutte III (tot eind januari 2021)

In onze laatste zetelpeiling (eind januari) was 63 procent tevreden met het kabinet Rutte-III, 35 procent was dat niet of in beperkte mate.

Figuur 3.1 – Tevredenheid met kabinet

“Hoe tevreden of ontevreden bent u in het algemeen met het huidige kabinet -Rutte III, van VVD, CDA, D66 en ChristenUnie?” Basis: totale steekproef (N=2.232)

Bron: I&O Research, januari 2021

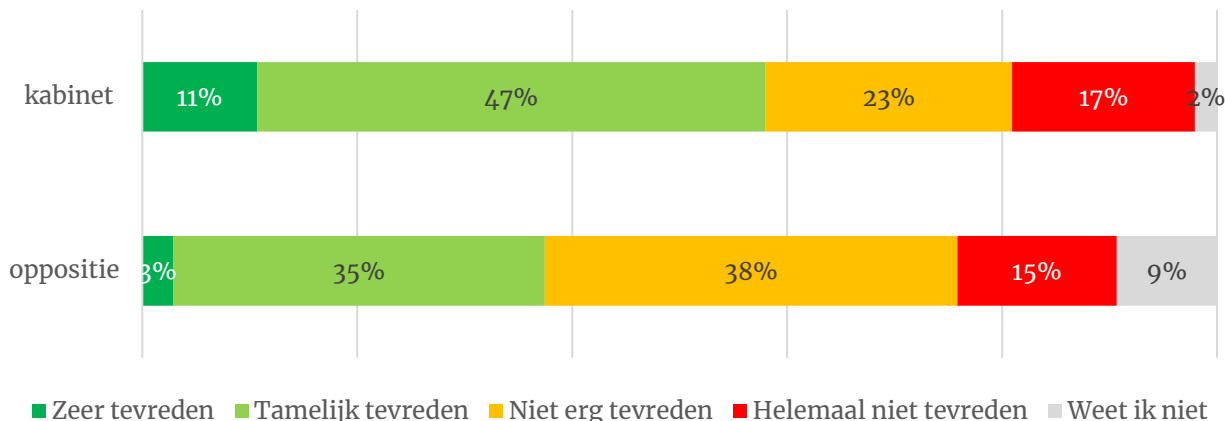
3.2 Tevredenheid met kabinet en oppositie

In dit onderzoek hebben we deelnemers gevraagd terug te kijken over de afgelopen vier jaar. Dan blijkt dat 58 procent van de kiezers tevreden is over de prestaties van Rutte III en een beduidend kleiner deel (37%) over de prestaties van de oppositie.

Figuur 2.2 – Tevredenheid met kabinet en oppositie over afgelopen vier jaar

Het kabinet-Rutte III, van VVD, CDA, D66 en ChristenUnie trad enkele weken geleden af.

- Als u terugkijkt op de afgelopen vier jaar, hoe tevreden of ontevreden bent u dan met de prestaties van het kabinet Rutte III.
- En hoe tevreden of ontevreden bent u met de prestaties van de oppositie, de afgelopen vier jaar?

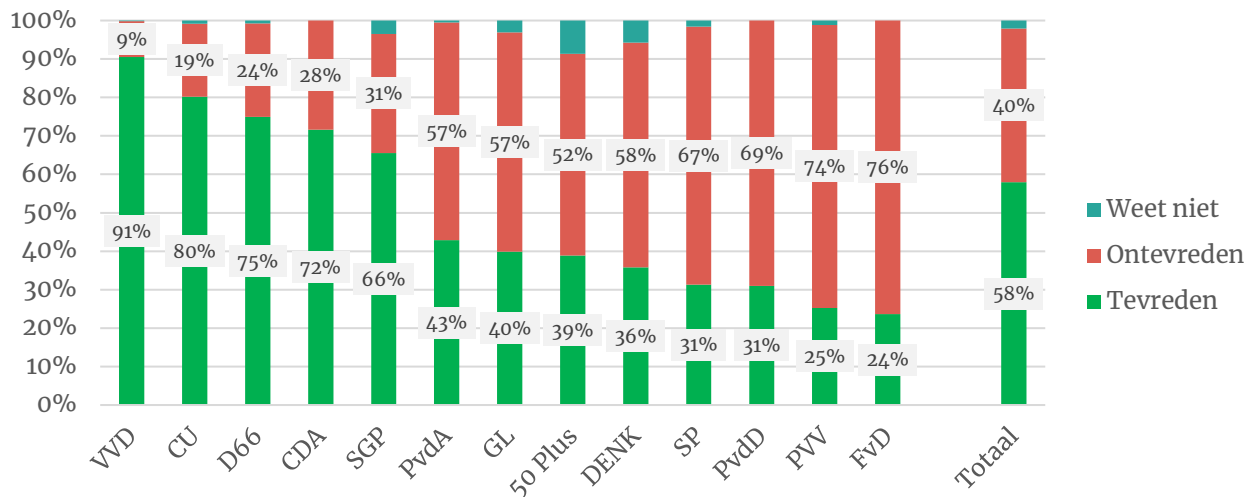

Het meest tevreden met het kabinet zijn de kiezers van VVD, CU, D66 en CDA, de coalitiepartijen, gevolgd door de SGP-kiezers uit 2017. Kiezers van FvD (uit 2017) zijn het meest ontevreden.

Figuur 3.3 – Tevredenheid met kabinet over afgelopen vier jaar

Als u terugkijkt op de afgelopen vier jaar, hoe tevreden of ontevreden bent u dan met de prestaties van het kabinet Rutte III? (Naar stemgedrag TK2017)

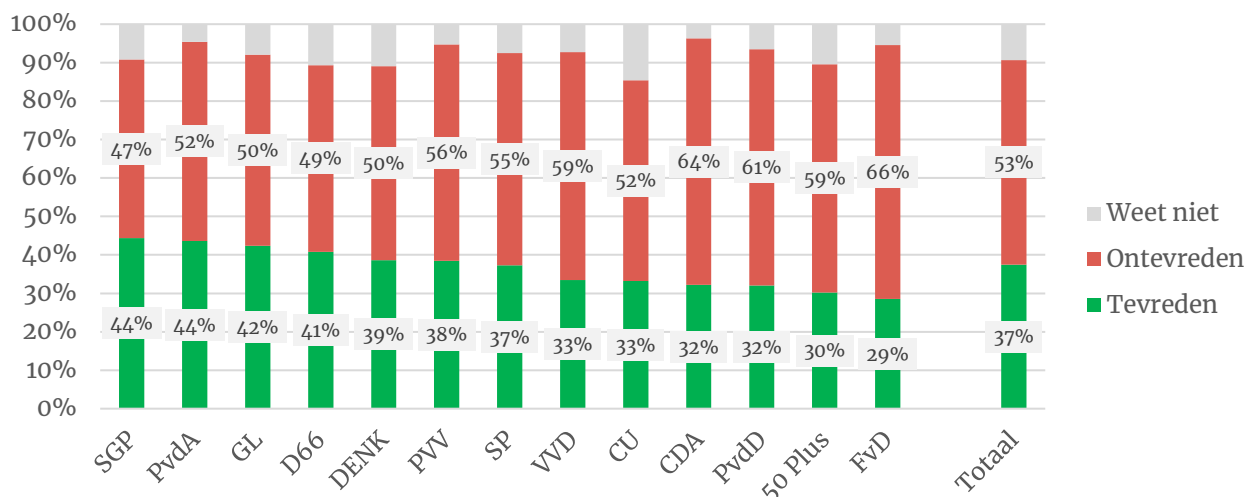

Het meest tevreden met “de oppositie” zijn de kiezers van SGP, PvdA en GroenLinks (uit 2017), partijen die “constructieve oppositie” bedrijven. Kiezers van FvD (uit 2017) zijn het meest ontevreden.

Kiezers van de oppositiepartijen zijn beduidend minder tevreden over de oppositie dan kiezers van de regeringspartijen over het kabinet. Kiezers van PvdA en GroenLinks zijn amper tevredener over de oppositie dan over het kabinet.

Figuur 3.4 – Tevredenheid met oppositie over afgelopen vier jaar

En hoe tevreden of ontevreden bent u met de prestaties van de oppositie, de afgelopen vier jaar (Naar stemgedrag TK2017)

3.3 Tevredenheid met coalitiepartijen

Mensen die in 2017 stemden op VVD, CDA, D66 en CU vroegen we hoe tevreden of teleurgesteld ze zijn met de bijdrage van deze partij over de afgelopen kabinetsperiode.

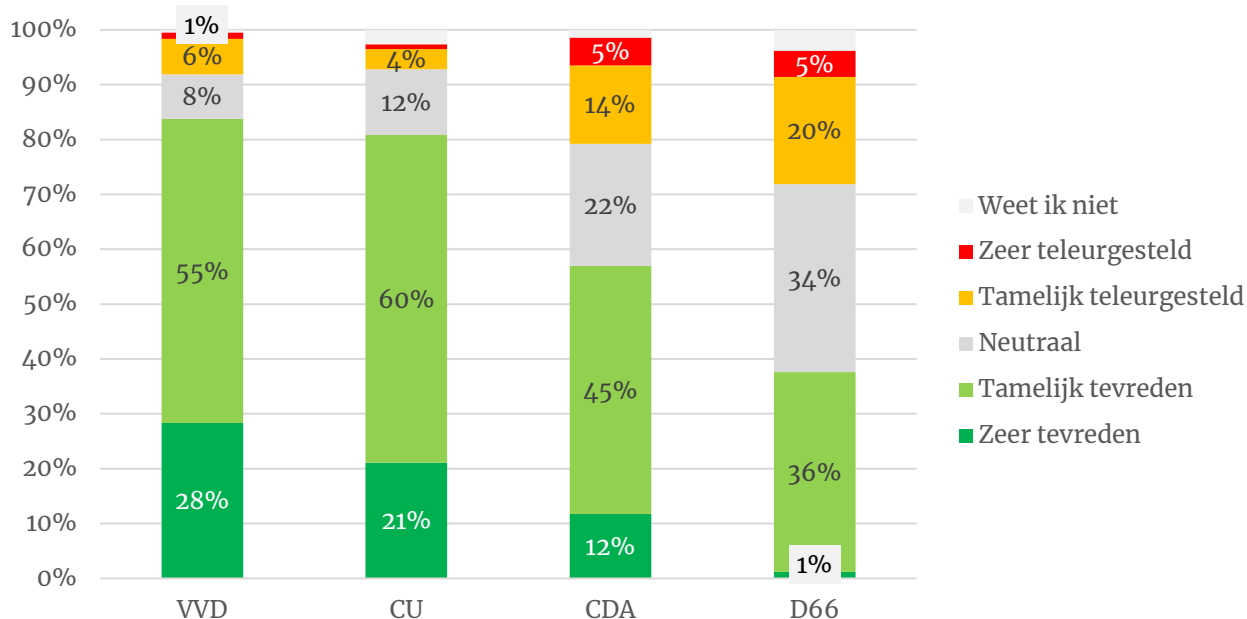
Het meest tevreden met de bijdrage aan het kabinet zijn wederom de kiezers van VVD (85% tevreden, 7% teleurgesteld). CU-kiezers zijn bijna even tevreden (81%, 5%).

Kiezers van D66 en CDA zijn ook overwegend tevreden, maar hier zijn ook substantiële delen teleurgesteld (D66: 25%, CDA: 19%).

Figuur 3.5 – Tevredenheid met coalitiepartij over afgelopen vier jaar

U hebt eerder aangegeven bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 gestemd te hebben op < VVD, CDA, D66, CU>. De zittingsperiode van het kabinet-Rutte III, waar de partij waarop u heeft gestemd onderdeel van uitmaakten, loopt op zijn einde. Hoe tevreden bent u met de bijdrage van deze partij over de afgelopen kabinetsperiode?

Bent u tevreden, teleurgesteld of iets er tussenin? (Basis: kiezers die in 2017 stemden op VVD, CDA, D66, CU)

In een open toelichting geven VVD-kiezers uit 2017 aan dat ze de bijdrage van de partij waarderen om:

- De aanpak van de coronacrisis
- Het bieden van stabiliteit (in tijden van onzekerheid en fragmentatie)
- Dat de partij – al in eerdere kabinetten – de staatsfinanciën op orde heeft gekregen
- Het leiderschap van premier Rutte, zijn verbindende rol

Degenen die teleurgesteld zijn zijn dat vanwege:

- Kritiek op coronabeleid
- Niet nagekomen beloftes Rutte, niet eerlijk zijn Rutte
- Te ver opschuiven naar links van de VVD

U bent dus tevreden met de bijdrage van de VVD in het kabinet Rutte III. Kunt u dat toelichten?

- De reden dat ik toen op de partij heb gestemd is vanwege de stabiliteit en naar mijn idee hebben ze het land (tot aan de coronacrisis) financieel ‘gezond’ gemaakt.
- Zowel Rutte 1, 2 en 3: ze hebben eerst de staatsschuld terug gebracht, de economische crisis er bovenop geholpen en op EU gebied hún standpunten ferm verdedigd.
- Corona is natuurlijk een lastig onderwerp, hierbij hebben ze het redelijk tot goed gedaan. Hier kun je niet voor "oefenen", maar er ontbreekt op sommige vlakken daadkracht.

- Als er minder niet gerealiseerde toezeggingen waren gedaan zou ik zeer tevreden zijn geweest.
- altijd klaar voor het volk
- Behoorlijk stabiel en overheidsfinanciën goed
- Bijvoorbeeld het coronabeleid. Ondanks de kritiek van andere partijen denk ik niet dat andere partijen het beter zouden doen. Er zijn wel te veel bezuinigingen geweest in de zorg, vooral het verdwijnen van de bejaardentehuizen, maar daar waren ook andere partijen debet aan. En ik vind, nogmaals, Rutte een goede premier
- Ze houden enigszins voet bij stuk, echter in een regering met oa D66 moet je compromissen sluiten. Zo werkt dat (helaas) in Nederland.
- De normaal werkende Nederlandse burger is er niet slechter op geworden. Alleen moet de financiële compensatie voor niet werkende goed bekeken worden, want op dit moment wordt het niet werken beloond.
- Door de coalitie zijn er meerdere concessies gedaan op punten waar ik het met de VVD eens was
- door het opbouwen van een financiële buffer heeft het kabinet in de huidige crisis veel kunnen doen ondanks de aanhoudende kritiek voor strenge beleid
- Doordat het kabinet Rutte III gezorgd heeft, dat de overheidsfinanciën op orde waren, was het mogelijk het afgelopen jaar ondernemers financieel te steunen tijdens de corona pandemie. Ook Europees is Nederland door Rutte op de kaart gezet.
- Economie was sterker geworden en goede aanpak corona. Weinig populisme en focus op het land
- een aantal dingen konden beter, het pensioenakkoord kon beter gericht zijn op jongeren, vakbonden werden niet aangepakt, de overheid werd niet verkleind
- Ik vind dat er heel veel is goed gegaan, maar nu aan het einde mis ik wat daadkracht. Grapperhaus misser en toeslagenaffaire zijn een smet. Ik geloof met een nieuw kabinet Rutte weer sterk wordt, want hij is een verbinder. Maar duidelijk leiderschap pakken mag ook best als je een land leidt. Ik houd van structuur en niet te veel wisselingen. Rutte weet volgens mij het beste uit een ieder naar boven te brengen omdat hij luistert.
- Ik vind dat Rutte altijd goed uit zijn woorden komt, en het beleid rustig en beheerst uit kan spreken. Toentertijd voornamelijk op de VVD gestemd ivm de renteaftrek, en het feit dat deze partij staat voor de mensen die werken daarnaar te belonen. Wat daarbij achterblijft is dat de mensen die het minder makkelijk hebben in de maatschappij, niet de voorrang hebben gekregen die ze verdienen.

U bent dus teleurgesteld / neutraal in de bijdrage van de VVD in het kabinet Rutte III. Kunt u dat toelichten?

- Door samenwerking is veel niet uitgevoerd. Compromissen.
- Teveel focus op beeldvorming. De overheidsreactie op het coronavirus is niet goed. Er had doortastender moeten worden opgetreden (crisismanagement), om de verspreiding van het virus te stoppen en buiten te houden (Nieuw Zeeland en Taiwan). En de bevolking zo snel mogelijk te vaccineren (Israël). De kosten van het voortduren van deze crisis gewoon zijn te groot om te blijven polderen.
- Er wordt gelogen bij de VVD. Kenmerkend zijn de uitspraken: daar heb ik geen herinnering aan! De houding van de VVD bij de enquêtemissie inzake de toeslagen affaire was hemeltergend waardoor ik elk vertrouwen in deze club verloren heb. Probleem daardoor is dat

ik echt niet weet welke partij integer is. Bovendien werkt de megalomane versnippering ook niet mee aan her nemen van een verstandige beslissing.

- Er zijn onderwerpen waar ze heel sterk in waren, maar ook sommige waar ze echt door de mand vielen. Het balanceert aardig uit
- Er zijn teveel fouten gemaakt. B.v. de toeslagaffaire.
- Rutte is lomp, laf, wil iedereen te vriend houden.
- Schuift steeds verder naar links
- Waar ik het voornamelijk niet mee eens ben tegenwoordig is dat de zorg nooit zo commercieel, en het onderwijs uitgeknepen had mogen worden.

U bent dus tevreden met de bijdrage van het CDA in het kabinet Rutte III. Kunt u dat toelichten?

- Coronacrisis pakken ze goed aan. Ga maar eens in de schoenen van Hugo de Jonge staan.
- De betrokken ministers hebben zeker een behoorlijke bijdrage geleverd aan het kabinetsbeleid
- Er is best veel bereikt in Nederland, ondanks de rumoerige tijd waar wij in leven.
- Goede ministers geleverd en de toeslagaffaire op tafel gekregen waardoor kabinet is gevallen
- Hebben zich onderscheiden als ministers van financiën en volksgezondheid.
- Helpt de VVD om koers te houden.
- Het CDA heeft het maximale uit regeringsdeelname gehaald en voor stabiliteit gezorgd.
- Het landsbelang is op diverse items goed behartigt
- In het algemeen heeft het CDA het goed gedaan. In de coronacrisis heeft het wat steken laten vallen.
- Pieter Omzigt !! Klasse volksvertegenwoordiger. Het CDA heeft met Financiën en Zorg de meest belangrijke posten in handen. De VVD blijft nergens.....
- Redelijk rust in het land. Behoudens de coronacrisis wat dit kabinet niet aan te rekenen os
- Samen met de ChristenUnie een soort van geweten voor de regering
- Wobke Hoekstra vind ik een eerlijk en betrouwbaar politicus
- Zeker, al had de partij soms wat meer eigen standpunten vast kunnen houden en hier meer over kunnen uitdragen. De loyaliteit van de partij is soms erg groot

U bent dus teleurgesteld / neutraal in de bijdrage van CDA in het kabinet Rutte III. Kunt u dat toelichten?

- Er worden nog te weinig betaalbare woningen gebouwd. Er is een overschot aan vleesproductie wat ten koste gaat van de gezondheid van de burgers.
- Ik kan geen punten bedenken tegen het beleid van CDA in het Kabinet, maar ook niet voor. Ze waren best onzichtbaar
- Hugo de Jonge praat te veel en bemoeit zich te veel met het logistieke gedeelte van het verspreiden van de vaccins"
- Zeker onder Buma was er sprake van slagkracht. Daarna draaide het CDA naar mijn idee wat naar links maar kon dit niet uitvoeren waardoor de rol in het kabinet verzwakte.
- Te veel naar rechts opgeschoven afgelopen jaren
- Het leek dat de VVD de meeste macht had en dat vond ik niet positief
- M.n. in de voorlichting en te laat doorgepakt met de maatregelen. Het vaccinatieprogramma loopt ook niet soepel.
- Op Omtzigt na te weinig stempel gedrukt

U bent dus tevreden met de bijdrage van D66 in het kabinet Rutte III. Kunt u dat toelichten?

- Constructief, kritisch en toekomstgericht
- De groene ambities van dit kabinet en de investeringsagenda zijn mede te danken aan D66 (en CU). Op andere vlakken heeft D66 kansen laten liggen, o.a. op het gebied van democratische vernieuwing (afschaffing raadgevend referendum).
- De partij moest toch wat water bij de wijn doen, dat is normaal weet ik maar jammer dat de avondklok
- er snel uit lag terwijl dat toch een punt was waar aan vastgehouden moest worden. (half uur erbij gesnoept)
- Er zijn altijd onderwerpen waar je het mee oneens bent, maar met het merendeel van de beslissingen ben ik het eens.
- Euthanasie staat weer in de belangstelling
- Goede inzet op onderwijs, economie, landbouw
- Goede samenwerking met andere partijen en goede invulling taken
- Ze hebben hun (en daarmee mijn) stem laten horen.
- Ze hebben hun agenda goed geïntegreerd en weinig gek laten maken door hun coalitiepartners.
- Ze hebben hun best gedaan maar in een land als Nederland met zoveel opruiers is het moeilijk

U bent dus teleurgesteld / neutraal in de bijdrage van D66 in het kabinet Rutte III. Kunt u dat toelichten?

- Ze waren iets te dienstbaar aan de coalitie
- Ze hadden meer voor hun standpunten op moeten komen. Ze zijn te veel achter Rutte aan gehobbeld in mijn ogen.
- Waar het eerst een middenpartij was met een ambitieus klimaatbeleid, heeft D66 door mee te regeren de partij nogal naar rechts verschoven
- Akkoord met het afschaffen dividendbelasting, afschaffen raadplegend referendum, stompzinnig Nederland van het gas af (ipv nadenken hoe het UNIEKE NL gasnet met bv waterstof benut kan worden)
- De D66 ministers stellen teleur. Met name de ministers Ollongren en Van Engelshoven hebben te weinig bereikt. De Tweede Kamerfractie is daarnaast kleurloos. Positief lichtpuntje was de bijdrage van Wouter Koolmees en Menno Snel.
- Ik stemde op Pechtold, die vertrok al heel snel. Met Rob Jetten ging de partij ineens een hele andere kant op
- VVD is de baas. Sociale ongelijkheid neemt toe. Onderwijs gaat niet goed. D66 heeft te veel ingegeven
- Ik vond dit kabinet toch erg "rechts" overkomen en ik had van D66 toch gehoopt dat zij iets meer druk achter de klimaatagenda konden zetten. Alhoewel het aanpakken van de klimaatproblemen niets met rechts, links of midden te maken heeft... maar daar moet de politiek zelf nog achter komen lijkt het soms.

U bent dus tevreden met de bijdrage van ChristenUnie in het kabinet Rutte III. Kunt u dat toelichten?

- Ze waren naar mijn mening iets te veel meegaand met de andere partijen
- Ze zorgen niet voor gedoe
- Ministeries waar CU minister zat heeft het redelijk gedaan.
- Speerpunten van CU kwamen redelijk goed naar voren
- Het optreden van Carola Schouten en Seegers vind ik getuigen van integriteit en sterk leiderschap

- Heeft meegeregeerd en de normen en waarden van de CU mee laten wegen in de besluiten van de regering
- Regeren is water bij de wijn doen, dat geldt voor iedere partij, maar de ChristenUnie is dicht bij hun normen en waarden gebleven.
- Soms mogen ze van mij wat meer tegengas geven, en iets minder met de meute meegaan. Maar zonder compromissen kun je in dit land niet meeregeren, dat is de andere kant van het verhaal.
- Ze hebben hun waarden en normen gehouden en niet overboord gegooid en toch ook constructief meegewerkt. Voor een kleine partij hebben ze wel veel bereikt en ook goede compromissen gesloten
- Het is altijd water bij de wijn doen in coalitieregeringen dus ze kunnen nooit alles wat ze zeggen, beloven waarmaken dus op onderdelen is er niet uitgekomen wat je misschien gehoopt had. Dus ben niet teleurgesteld; dit is wat je kunt verwachten.
- De partij heeft op een aantal punten de doorslag kunnen geven bv vluchtelingen
- In zo'n coalitie kan niet gewerkt worden zonder een compromis. Zij het dat een compromis lastig is bij voorbeeld waar het gaat om het generaal pardon of de voltooid leven discussie
- Partij heeft zijn standpunten redelijk naar voren kunnen brengen zonder ten onder te gaan in het landelijke partij politieke geneuzel
- Ze hebben zich constructief opgesteld en geprobeerd datgene te doen waarvan ze denken dat het het beste is voor het land.
- Segers geeft duidelijk zijn mening, en blijft daar ook veel aan vasthouden
- Ik denk dat de CU haar stem heeft laten horen, maar ook heeft willen samenwerken met andere partijen. Dit vind ik een goede verdeling.
- De stellingname in ethische onderwerpen.

U bent dus teleurgesteld / neutraal in de bijdrage van ChristenUnie in het kabinet Rutte III. Kunt u dat toelichten?

- Ik vind het mooi dat ze toch een stem hebben als kleine partij. Ze laten zeker van zich horen en ik vind het mooi dat andere grote partijen graag met hen samenwerken. Ik vind dat dit hoort bij een christen
- Als gevolg van compromissen die in de coalitie gesloten moesten worden. Toch is het resultaat niet optimaal, vooral op het gebied van inkomensverdeling is onvoldoende bereikt (bedrijven versus particulieren en eenoudergezinnen versus tweeverdieners), migranten (o.a. de deal rond 100 migranten Moria was miserabel).
- Christenunie staat niet voor de Bijbelse waarheid, gaat gewoon mee met de flow.
- Het landbouwbeleid is echt heel erg tegengevallen onder minister Schouten. Ik ken boeren die ten einde raad zijn en suïcidaal zijn geworden van het huidige beleid. Ik neem dat CU erg kwalijk dat zij geen oog meer hebben voor de menselijkheid van boerenbedrijven.
- Ik kan geen dingen aangeven die specifiek een bijdrage zijn van de ChristenUnie, geen positieve en geen negatieve. Ik vind het wel plezierig dat ik altijd de indruk heb dat ze gematigd zijn over veel dingen.
- Ik weet dat een kleine partij weinig kan uitrichten maar ik had graag wat meer lef gezien tov sommige problemen
- Voor een kleine partij is de CU bescheiden moeten zijn in zijn ambities in een kabinet. Men heeft echter verantwoordelijkheid willen nemen en dat is te prijzen. Met de coronapandemie zijn vooral vvd en cda op de voorgrond getreden en is de CU begrijpelijkerwijs buiten beeld gebleven.

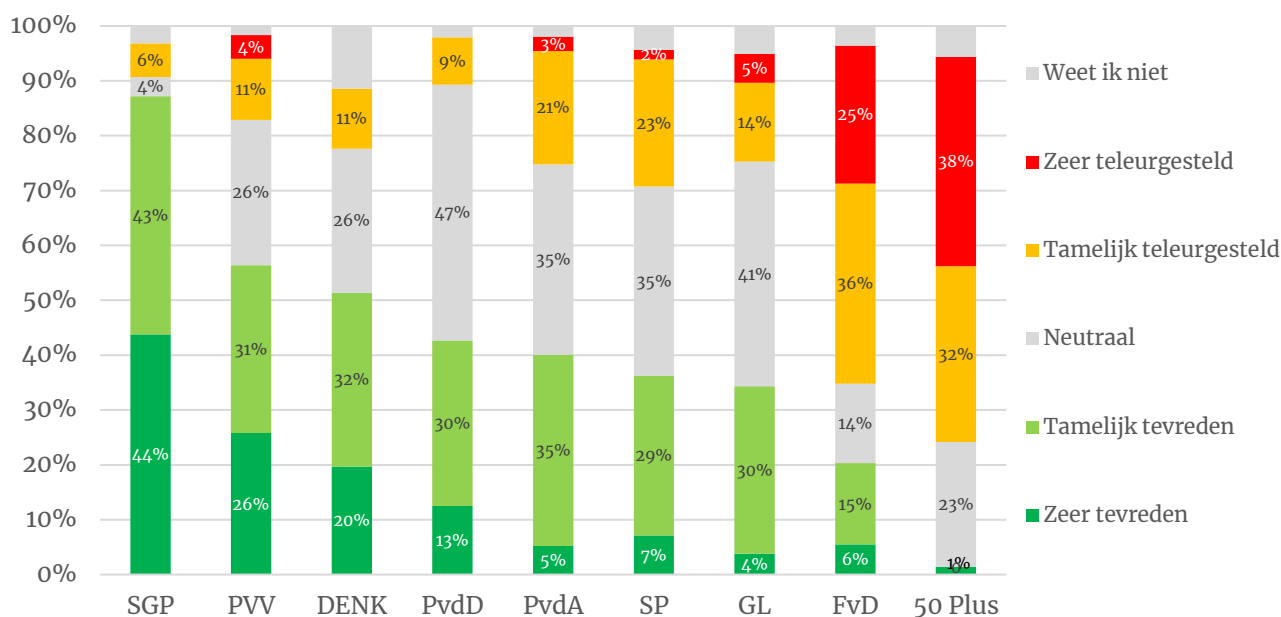
3.4 Tevredenheid met oppositiepartijen

Kiezers van SGP, PVV en DENK uit 2017 zijn het vaakst tevreden met de manier waarop deze partijen hun rol als oppositiepartij hebben ingevuld. Ook PvdD-kiezers zijn redelijk tevreden. Onder de GL-, SP- en PvdA-kiezers van uit 2017 is meer verdeeldheid: er is een substantieel deel dat teleurgesteld is met de prestaties van hun partij (19-25%). Deze kiezers zijn per saldo wel tevreden met de bijdrage van hun partij.

Ronduit ontevreden zijn kiezers van FvD en 50PLUS.

Figuur 3.6 – Tevredenheid met oppositiepartij over afgelopen vier jaar

U hebt eerder aangegeven bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 gestemd te hebben op (...). Deze partij maakte deel uit van de oppositie. Hoe tevreden bent u met de bijdrage van deze partij over de afgelopen vier jaar (periode Rutte III)? Bent u tevreden, teleurgesteld of iets er tussenin? (Basis: kiezers die in 2017 stemden op PVV, GroenLinks, SP, PvdA, ChristenUnie, Partij voor de Dieren, 50 Plus, SGP, DENK⁴ of Forum voor Democratie).

SGP-stemmers 2017 over de SGP

De meeste SGP-2017-kiezers zijn tevreden over de bijdrage van de SGP.

Van de SGP-stemmers uit 2017 is 77 procent van plan in maart weer op deze partij te gaan stemmen. 5 procent overweegt CU, 4 procent CDA, 3 procent FvD, 3 procent JA21.

Tevreden

- Punten die aangegeven worden door de kiezers worden ook daadwerkelijk meegenomen, ik ben hier zelfs door dhr. Vd Staaij persoonlijk over gebeld
- SGP heeft weloverwogen standpunten. Is standvastig in hun reacties en in hun vraagstelling.
- Deze partij heeft een structurele inhoudelijke bijdrage geleverd op de vlakken waar dat mogelijk was en zeer vasthoudend aan haar principes vast gehouden.
- Deze partij benadrukt dat er meer in het leven is dan alleen maar geld verdienen
- in politieke voorstellen wordt vaak naar de SGP geluisterd

⁴ N = 18 dus indicatief

- Zij hebben een constructieve bijdrage geleverd aan de debatten en zich wat betreft hun politiek handelen gegrond op wat God in de Bijbel zegt.
- Principieel, deskundig, pro-boeren en een partij die vóór het leven is, niet om het voortijdig af te breken
- De kamerleden van de SGP brengen duidelijk en beheerst hun standpunten naar voren en dienen goede moties in

Teleurgesteld

- In tijden van crisis moeten we het samen doen en niet krampachtig vasthouden aan alle eigen principes, plooibaarheid en het doen van concessies is in deze barre tijden essentieel om echt verantwoordelijk te kunnen en willen zijn.

PVV-stemmers 2017 over de PVV

57 procent van de PVV-2017-kiezers is tevreden over de bijdrage van de PVV, 15 procent is dat niet. Van de PVV-stemmers uit 2017 is 64 procent van plan in maart weer op deze partij te gaan stemmen. 7 procent overweegt FvD, 6 procent VVD, 4 procent CDA, 11 procent weet het nog niet.

Tevreden:

- Wilders benoemt steeds helder waar de problemen in dit land liggen. Helaas heeft hij alle partijen al bij voorbaat tegen zich.
- Tevreden dat de PVV de enige partij is en was die een goed oppositie voerde tegen dit kabinet.
- Zij staan voor oud en nieuw met vuurwerk, Zwartepiet, Geen avondklok
- De enige die gas terug gaf en bloot legde hoe het precies zit in Holland, alleen kan hij niet praten.
- Zij doen het goed maar de andere partijen moeten niets hebben van de PVV. Zij zijn bang voor de PVV
- Ze zijn zeer scherp in het debat, helaas bestaat er nog steeds een collectief uitsluiten van de PVV zoals je ziet bij de moties die ingediend worden.
- Omdat Geert Wilders voor zijn en onze standpunten blijft opkomen.
- Constant in mening, debat en liegt niet over wat hij wil. Geen loze beloftes, geen mooie praatjes
- Die doet zijn best om de normen en waarden en denkt aan de burgers

Teleurgesteld

- Wilders is in de coronaval getrapt. Meegaan en oproepen tot lockdown, vaccinaties, scholen sluiten en de getroffen maatregelen steunen. Allemaal voor wat statistisch niet meer dan een griepgolf is. Nu hij beseft dat hij verkeerd zit wil hij de zaken terugdraaien. Te laat. Vrijheid welke je weggeeft komt nooit meer terug. Spijt van mijn stem.
- De ware aard van Wilders komt steeds meer naar boven. Voor vaccineren, voor lockdowns.
- Omdat ze geen inspraak krijgen. En uit de coalitie gegooid worden ookal zijn ze 2e partij, ondemocratisch.
- PVV krijgt geen kans door kartelvorming van de overige partijen,

DENK-stemmer 2017 over DENK

Van de DENK-stemmers uit 2017 is 70 procent van plan in maart weer op deze partij te gaan stemmen en 52 procent is tevreden over de bijdrage van DENK de afgelopen vier jaar.

Tevreden

- Ze komen nog steeds voor de belangen van de mensen met een ander afkomst. En dat zie ik helaas minder bij de andere partijen. De voorstellen en debat van Denk tijdens de gesprekken in de tweede kamer vind ik dat ze het erg goed doen.
- Hebben ondanks dat ze een kleine vertegenwoordiging hebben toch van zich laten horen.

Teleurgesteld

- Kan beter

PvdD-stemmer 2017 over PvdD

43 procent van de PvdD-2017-kiezers is tevreden over de bijdrage van de PvdD, 9 procent is dat niet. Van de PvdD-stemmers uit 2017 is 53 procent van plan in maart weer op deze partij te gaan stemmen.

Tevreden

- De PvdD heeft aangetoond hoe verweven dierenwelzijn en het uitbreken van de corona crisis zijn; nertsenfokkers moesten al in 2023 weg zijn en met deze crisis is dat dus versneld gebeurd.
- Zij hebben als kleine partij toch het een en ander voor elkaar gekregen.
- Waren duidelijk met hun standpunten zonder allerlei randverschijnselen erbij aan te voeren
- Tevreden met de doelstellingen en inspanningen, echter te weinig steun van andere partijen/van EU/van kabinet
- Ze hebben geprobeerd om dingen te beïnvloeden. Is niet altijd gelukt.
- Ze hebben zich goed laten horen en belangrijke punten aangevochten
- Deze partij heeft enkele goede wetsvoorstellen ingediend.
- Ik vind dat ze het goed hebben gedaan, met meer ledenwerving zou het nog beter kunnen. Misschien daar nog meer aandacht aan besteden.
- Ze hadden wel vaker met haalbare oplossingen mogen komen.
- Prima vastgehouden aan eigen lijn.
- De aandacht die de partij opeist
- Ik ben blij dat de Partij voor de Dieren er is om het discourse in de Kamer iets meer naar de linker- en duurzame flank te trekken. Ik denk dat andere linkse partijen hierdoor meer speling hebben om hun ideeën te opperen en ik denk dat duurzaamheid een steeds groter thema is geworden.

Teleurgesteld

- Zij waren voor mij onzichtbaar
- Teveel gerommel in de partij, het kopstuk MT is weg en de anderen zijn niet genoeg aansprekelijk.
- Zo'n kleine partij moet het hebben van enkele winstpunten die ook nog door de media worden opgepikt. Ik kan me enkel de perikelen in het bestuur en het afscheiden van een Kamerlid duidelijk herinneren, niet een goede wetswijziging o.i.d. die ze hebben aangezwengeld.
- Geen geluiden bij het doden door islamitische slachters en dat alleen voor een sprookje

PvdA-stemmers 2017 over de PvdA

40 procent van de PvdA-2017-kiezers is tevreden over de bijdrage van de PvdA, 24 procent teleurgesteld, de rest oordeelt neutraal.

Van de PvdA-stemmers uit 2017 is 62 procent van plan in maart weer op deze partij te gaan stemmen. 6 procent overweegt SP, 5 procent VVD, 4 procent GroenLinks en 16 procent weet het nog niet.

Tevreden:

- Ze hebben hun best gedaan. Asscher is een intelligente man, maar had boter op zijn hoofd door zijn deelname aan het vorige kabinet. Ik had zelf op Arib gestemd – een betrokken vrouw en capabele Kamervoorzitster.
- Ik vond/vind Asscher een goed persoon die opkwam waar hij voor stond als PvdA-man.
- Geen nee/tegenstem als voorstellen van het kabinet redelijk waren/zijn. Wel terecht kritisch op onderdelen van het coronabeleid. Verzet tegen onderdelen asiel/immigratiebeleid, milieubeleid
- Ik vond Lodewijk Asscher erg goed in debat en in het verwoorden van de materie
- Laten zich steeds horen en zoeken samenwerking met andere oppositiepartijen
- Omdat ze terug zijn gegaan naar de kernwaarden van de PvdA
- gezien het verleden
- Ondanks kleine aantal zetels heeft PvdA het VVD beleid redelijk weten bij te sturen. Maar toch te weinig zichtbare resultaten.
- Ze hebben dingen kunnen waarmaken, maar ook niet omdat ze in de oppositie zitten. Jammer van Asscher ivm de toeslagenaffaire
- Binnen gegeven omstandigheden positief kritisch.
- Ze hebben hun standpunten regelmatig helder naar voren gebracht op een manier die voor mij zeer acceptabel is. Ik bedoel: b.v. de PVV kan ongemeen hard en persoonlijk de aanval inzetten. Dat stoort mij.

Teleurgesteld

- Waardeloze bijdrage corona beleid
- Zijn wel wat dingen bereikt en ook samenwerking geweest met de regering, maar in de crisis en toeslagen affaire hadden ze harder moeten aanpakken.
- Ik vind dat de PvdA zich meer uit moest spreken tegen racisme. Dat gebeurde niet.
- De koers is te populistisch. Zeker omdat veel maatregelen waar ze nu tegen ageren door hen in de vorige kabinetsperiode zijn doorgevoerd (verhuurderheffing, fraudebestrijding, slecht klimaatbeleid). Daarnaast zijn Ploumen en Asscher niet echt geloofwaardig omdat ze in het vorige kabinet slecht beleid hebben uitgevoerd. Ik zie niet in hoe Ploumen dat nu ineens anders gaat doen.
- Zwak leiderschap, Interne verdeeldheid, Deskundigheid ver te zoeken.
- Ik was de te populistische retoriek van Asscher een beetje beu.
- Te weinig sociaal geluid vanuit de oppositie
- Op belangrijke punten uit het partijprogramma zijn nagenoeg geen resultaten geboekt, respectievelijk zijn mogelijkheden tot samenwerking op niets uitgelopen
- De partijleden hebben niet actief meegewerkt aan het onderzoek van Omtzigt, terwijl hun doelgroep de dupe was van het beleid.
- Ze hebben bijna nergens een stempel op kunnen drukken

SP

36 procent van de SP-2017-kiezers is tevreden over de bijdrage van SP, 25 procent teleurgesteld, de rest oordeelt neutraal. Van de SP-stemmers uit 2017 is 43 procent van plan in maart weer op deze partij te gaan stemmen, 7 procent stemt nu CDA, 6 procent PvdA, 4 procent GroenLinks, 4 procent PVV, 4 procent CU en 22 procent weet het nog niet.

Tevreden:

- Een kamerlid van SP heeft samen met kamerlid van CDA de toeslagenaffaire aan het licht gebracht. Over het algemeen heeft de SP voldoende oppositie gevoerd tegen het kabinet.
- Hebben vaak goed tegengestemd bij voorstellen die voor de rijken waren
- hebben op sommige onderwerpen veranderingen kunnen aanbrengen
- denk aan de toeslagen, zonder de sp en cda was dat niet aan de orde gekomen
- Goede acties zoals rol in toeslagenaffaire en correctief referendum.
- Ze zijn niet bang om hun mond open te doen
- ze doen meer voor de gewone mens
- Bijdrage in het oplossen van de zogenaamde belasting fraude
- Voert goed oppositie maar wordt door de overige partijen niet gehoord.
- Zichtbaar en opkomen voor de mindere in elk debat
- Vooral bij de toeslagenaffaire prominent, verder hebben ze zich naar mijn mening te weinig kunnen onderscheiden

Teleurgesteld

- SP is grotendeels onzichtbaar geweest in de oppositie. Enkel Renske Leijten heeft het goed gedaan in de toeslagenaffaire, maar de partij weet dit niet om te zetten in winst. Marijnissen is een zwakke fractieleider
- De punten waar zij voor stonden spraken me aan. Ze kunnen daar niet veel mee als ze klein zijn
- Ik vind het erg dat ze nooit mee willen regeren.
- Nemen geen regeerverantwoordelijkheid
- Hebben niet echt een vuist kunnen maken
- In mijn beleving is de SP wat onzichtbaar geweest. Pas het laatste jaar laten zij zich duidelijk zien en horen
- In sommige standpunten zijn ze soms erg radicaal , waardoor er bij andere partijen geen samenwerking is te vinden, en dat is weleens jammer, samen bereik je meer.
- De SP is erg met de zorg bezig, dat is belangrijk, maar er zijn meer onderwerpen die belangrijk zijn en ik vind Lilian Marijnissen geen sterke leidster.
- Ik vind ze niet consequent eerst zeggen ze tegen de avondklok te zijn en toch hebben ze uiteindelijk ingestemd met de avondklok, dat is duidelijk dat het voor mij hoe ze zijn.

GroenLinks

34 procent van de GL-2017-kiezers is tevreden over de bijdrage van GroenLinks, 19 procent teleurgesteld, de rest oordeelt neutraal. Van de GL-stemmers uit 2017 is 44 procent van plan in maart weer op deze partij te gaan stemmen. 9 procent stemt nu PvdA, 7 procent PvdD, 5 procent VVD, 4 procent D66 en 22 procent weet het nog niet.

Tevreden:

- Groenlinks stelt zich altijd constructief op en is bereid mee te denken of mee te helpen. Niet blijven wentelen in eigen gelijk. Maar wel met een principiële ondergrens.
- Ik vind dat GroenLinks goede punten aan de orde heeft gesteld. Ze hebben gehamerd op het aanpakken van de klimaatcrisis, de stikstofcrisis en de coronacrisis. Ze zijn een soort politieke alliantie aangegaan met de PvdA. Dit had van mij een fusie mogen zijn. GroenLinks had af en toe wat feller mogen zijn.
- Ze hebben volgens mij op een redelijke manier hun best gedaan het kabinet te controleren en waar mogelijk bij te sturen.
- Constructief oppositie gevoerd. Het mag iets kritischer.
- Zij hebben redelijk gereageerd op VVD enz.
- Ze laten hun stem horen op voor hen belangrijke punten en spreken het kabinet aan op, in hun ogen, incorrecte beslissingen. En proberen, soms met succes, iets toe te voegen aan het kabinetsbeleid.
- Zij voeren constructief en goede argumenten oppositie zonder populistisch te willen zijn.
- Ik kan dat niet echt zeggen, maar als ik de debatten in de Tweede Kamer volg ben ik het altijd eens met de bijdrage van GroenLinks
- Goede punten, weinig invloed
- Het kabinet heeft toch veel te veel het verschil tussen rijk en arm groter gemaakt. En heeft het sociale stelsel kapot gemaakt.
- Ze stellen zich meewerkend op. Maar blijven kritisch op milieu- en klimaatbeleid

Teleurgesteld

- Zijn niet kritisch genoeg geweest in tijden van crisis
- Niet genoeg bewerkstelligd, weinig zichzelf in de kijker kunnen spelen in. Terwijl dit kabinet op het gebied van racisme, gelijkheid, klimaat echt schandalig weinig doet. Daar zou je je toch tegenover kunnen profileren. Ook op het gebied van corona weinig oppositie gevoerd.
- Te veel en te vaak doordravend, oplossingen voor thema's als klimaat, milieu en energie stelling genomen. Door het benoemen bereik je niets. Te weinig gekeken wat is haalbaar. Staan daarom te veel aan de zijlijn.
- Ik vind dat Jesse Klaver een te grote schreeuw heeft gegeven voor oplossingen van problemen tegen het zittende Kabinet.
- De kracht is er niet, weinig voor elkaar gekregen
- Ik vond het meestemmen voor de begroting van de regering van GroenLinks een onbegrijpelijke keuze. Hiermee liet GroenLinks zien niet standvastig te kunnen opkomen voor onderwijzers, zorgpersoneel etc. En in z'n algemeenheid de linkse kiezers. Tactisch was het daarnaast een vreemde keuze van Klaver, want hij had meer uit onderhandelingen kunnen slepen dan zich bij voorbaat neer te leggen bij de begroting.
- Geen samenwerking met de linkse partijen.
- Ze hadden in het kabinet kunnen zitten. Maar ze wilden op milieu en asiel beleid beide hun zin hebben. Daarom zal een partij als groen links nooit in een regering komen.

- Ze maken zich druk over de IAmsterdam letters en andere onzinnige dingen waar mensen een groot plezier uit halen.
- Politiek beleid in NL schuift langzaam steeds weer meer op naar rechts. GroenLinks mag harder vasthouden aan de eigen idealen en minder makkelijk compromissen sluiten.
- Ze hebben Rutte 3 niet af kunnen remmen in hun ambitie om de bezuinigingen koste wat het kost door te drukken, waardoor we nu met de crisis op de blaren zitten.
- Jesse Klaver slaat door/dramt door, maar komt nooit met een goede oplossing

50PLUS

Teleurgesteld

- Ruzie binnen de partij, waardoor er te weinig tegengeluid tegen Rutte iii is gegeven. Een partij die zijn zaakjes intern niet eens op orde heeft kan als oppositie niet goed functioneren
- Beloven veel maar doen te weinig, tenminste er komt te weinig uit
- De wijze van het laten en doen van Henk Krol.
- Geruzie en uit elkaar gaan en de achterban daar denken ze niet aan.
- De onenigheid binnen de partij.
- Veel te klein, kan geen vuist maken.
- Het interne geneuzel... Haantjes gedrag.
- Weinig resultaten bereikt. Geruzie binnen de partij geeft de kiezer minder vertrouwen.

FvD

Van de FvD-stemmers uit 2017 (2 zetels) is slechts 21 procent tevreden over de bijdrage van FvD, maar liefst 61 procent is teleurgesteld.

Van de FvD-stemmers uit 2017 is 17 procent van plan in maart weer op deze partij te gaan stemmen. Meer kiezers stemmen nu op PVV (31%) en ook VVD (11%) en JA21 (9%) zijn vluchtheuvels. Ook van degenen die in 2019 bij de PS-verkiezingen op FvD stemden gaat het grootste deel naar PVV (30%), VVD (13%) en JA21 (8%). Ook het CDA krijgt een deel (12%).

Tevreden:

- Door de mainstream pers en de niet onafhankelijke NPO heeft in feite een censuur plaats gevonden. De pers vermijdt de oppositie en NPO is afhankelijk van de subsidies. Persvrijheid is niet meer in Nederland.
- Zij laten een goed tegen geluid horen maar komen niet lekker door het tumult heen.
- Standpunten zijn goed verwoord, goed optreden in debat tweede kamer
- Ze hebben wel voor verandering gezorgd
- Onbesproken dingen op de agenda gezet. Het kartel ontmaskerd en laten zien dat ze allemaal A zeggen voor de camera maar B doen.
- Als ik kijk naar stemmingen inzake wetsvoorstellen hebben de FVD stemmingen de meeste overeenkomsten met mijn eigen ideeën omtrent die voorstellen.

Teleurgesteld

- In eerste instantie niet. Thierry is charismatisch en ging tegen de gevestigde orde/kartelvorming in, maar helaas is hij zichzelf verloren in corona waanzin en te extreme ideeën.
- Ze waren meer bezig met populisme dan hun eigen standpunten vertegenwoordigen
- Start was OK, daarna... niet-komt-tot-iets-en-kent-zichzelf-niet !

- In plaats van spijkers met koppen te slaan en aan de groei en invloed van de partij te werken, is er in simpele vallen van journalisten en politieke tegenstanders getrapt. En om daar nog een schepje bovenop te doen is Baudet aan de slag gegaan om met domme acties de restjes van geloofwaardigheid bij het grof vuil te zetten.
- Te weinig gedaan aan de asielzoekers en illegalen.
- Te veel klagen, weinig oplossingen voorstellen.
- Complottheorieën worden gesteund
- Onvrede in de partij en te gemakzuchtig spreken over zeer belangrijke zaken zoals racisme en veiligheid. Te "Trumpiaans".
- Het lijkt nu net een beetje dictator partij (zie laatste paar maanden)

4 Volgende coalitie

4.1 Favoriete coalitie

De voorkeuren voor een volgende coalitie zijn bijna zo divers als het aanbod van partijen.

Drie coalities hebben de voorkeur van circa tien procent: “VVD-CDA-D66”, “CDA-PvdA-D66-GroenLinks-SP” en “VVD-CDA-D66-ChristenUnie”.

De huidige coalitie van Rutte III krijgt van de meerderheid dus niet de voorkeur, ondanks het positieve eindrapport (zie par. 3.1). CU- en CDA-kiezers zouden nog het liefst verder willen met deze coalitie, maar VVD-kiezers willen liever verder zonder ChristenUnie.

De centrum-linkse coalitie CDA-PvdA-D66-GroenLinks-SP ligt vooral goed bij de linkse kiezers, maar CDA- en D66-kiezers moeten er niet heel veel van hebben.

PVV-kiezers willen het liefst een coalitie met CDA en VVD, eventueel aangevuld met FvD of JA21. D66-kiezers zien het meest in een coalitie met de VVD, dan wel met CDA, dan wel met PvdA of GroenLinks.

Tabel 4.1 – Favoriete coalitie

Na de Tweede Kamerverkiezingen zal er een nieuwe regering worden gevormd. Hieronder ziet u een aantal combinaties die volgens de laatste peilingen een meerderheid zouden kunnen halen. Welke combinatie van partijen hoopt u dat samen een regering gaat vormen na de volgende verkiezingen?

	Totaal	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	Denk	FvD	JA21
VVD, CDA, D66	11%	38%		14%	17%			1%				7%	3%	
CDA, PvdA, D66, GroenLinks, SP	11%	0%	1%	5%	11%	36%	52%	31%	2%	22%	2%	15%	5%	
VVD, CDA, D66, ChristenUnie	10%	18%	0%	30%	9%			1%	55%	2%	24%	2%		11%
VVD, PVV, CDA	7%	9%	24%	8%	1%	1%	2%				16%		6%	3%
VVD, PVV, CDA, FvD	5%	2%	24%	2%						2%	12%		32%	
VVD, CDA, PvdA, D66	5%	6%	2%	11%	11%	2%	1%	15%	1%			10%		
VVD, PvdA, D66, GroenLinks	5%	1%			23%	23%		17%		13%		3%		
VVD, CDA, PvdA, GroenLinks	4%	4%	1%	4%	1%	9%		9%	1%	5%	7%	7%		
VVD, CDA, PvdA, GroenLinks, SP	3%	1%		3%	1%	3%	11%	5%	3%	1%		3%		
VVD, CDA, D66, GroenLinks	3%	3%		3%	12%	10%		0%		3%		15%		
VVD, PVV, CDA, JA21	2%	2%	10%	3%				1%			2%			48%
Een andere combinatie	12%	7%	24%	9%	7%	9%	14%	10%	22%	35%	25%	8%	44%	30%
Weet ik niet	16%	6%	8%	7%	6%	8%	17%	7%	15%	13%	10%	21%	5%	2%
Maakt me niet uit	4%	3%	5%	3%			2%	2%	1%	4%	3%	9%	5%	6%

4.2 Liefst regeren met...

Als kiezers gevraagd wordt met welke partij of partijen ze willen dat hun eigen partij gaat regeren, wordt andermaal duidelijk hoe weinig voor de hand liggende combinaties er zijn. Het CDA is de favoriete formatiepartner – maar dat is met slechts 35 procent en alleen kiezers van VVD, CU en SGP zien het CDA in meerderheid zitten.

D66 wordt door 28 procent gezien als favoriete coalitiepartij, maar hier zijn het slechts de PvdA en GL-kiezers die graag met deze partij een kabinet wille vormen.

De PvdA krijgt 25 procent. Vooral GL-kiezers (72%) zouden graag met de PvdA regeren, van de SP- (57%) en PvdD-kiezers (52%) een nipte meerderheid.

Omgekeerd zijn GroenLinks, ChristenUnie, SP maar voor een beperkt aandeel serieuze partners, laat staan PVV, PvdD, FvD, 50 PLUS, JA21 en DENK voor bijna niemand de gedroomde coalitiepartners.

De VVD, de gedoodverfde winnaar van de verkiezingen, krijgt steelse blikken van slechts 21 procent van de niet-VVD-kiezers. CDA-, D66-, SGP en JA21-kiezers zien de VVD best (weer) zitten, maar kiezers van PvdA en GroenLinks (naar verwachting serieuze coalitiekandidaten) veel minder.

Tabel 4.2 – In Nederland bestaat de regering altijd uit meerdere partijen. Stel de partij van uw voorkeur gaat mee onderhandelen over een nieuwe regering. Met welke partij of partijen zou u het liefst willen dat deze partij gaat regeren?

	Totaal	CDA	D66	VVD	PvdA	GL	SP	PvdD	PVV	FvD	CU	SGP	JA21	DENK
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
CDA	35		25	69	32	15	26	9	22	14	71	55	45	1
D66	28	27		36	61	57	28	30	5	4	13	2	0	35
PvdA	25	24	46	12		72	57	52	10	6	27	5	5	35
VVD	24	63	56		24	15	4	11	30	12	39	55	68	27
GroenLinks	21	10	47	7	56		48	71	6	6	18	4	0	46
CU	15	36	10	16	15	12	13	5	2	3		66	22	10
SP	13	6	5	2	36	36		40	21	23	10	2	7	15
PVV	7	10	1	9	2	2	5	2		79	0	9	37	0
PvdD	7	3	3	1	13	28	15		11	12	4	0	0	0
FvD	5	1	0	1	1	0	0	2	35		0	11	5	0
50 Plus	4	2	0	3	3	0	8	6	9	8	0	7	24	0
JA21	4	6	0	5	2	0	3	3	12	10	3	7		0
SGP	3	3	1	2	0	0	1	0	6	11	15		9	0
DENK	1	1	0	1	1	4	1	2	1	5	0	0	0	

4.3 Absoluut niet regeren met...

Als een partij geen favoriete partij is, wil dat nog niet zeggen dat er niet mee mag worden onderhandeld. Dat geldt wel voor FvD, PVV en DENK: meer dan de helft van de kiezers (die hier zelf niet op stemmen) vindt dat hun partij hier absoluut niet mee mag gaan regeren.

Voor het overige lijken de taboes mee te vallen.

GroenLinks is – van de serieuze kandidaten – niet populair (21%), vooral niet bij de rechts-populistische kiezers. VVD- (30%) en CDA (25%) kiezers sluiten GroenLinks in enige maar niet absolute mate uit.

De SP is voor CDA-kiezers tamelijk acceptabel, maar voor VVD-kiezers minder.

D66 en PvdA worden door respectievelijk 11 en 9 procent uitgesloten, VVD- en CDA-kiezers hebben weinig moeite met sociaalliberalen en sociaaldemocraten.

Ook tegen ChristenUnie spreken maar weinig kiezers hun veto uit.

Tabel 4.3 – En met welke partij of partijen mag de partij van uw eerste voorkeur wat u betreft absoluut niet gaan regeren?

	Totaal	GL	CU	PvdA	D66	Denk	PvdD	SP	CDA	VVD	SGP	JA21	PVV	FvD
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
FvD	59	86	84	79	78	40	65	64	63	66	45	35	10	
PVV	54	80	77	74	72	68	65	59	61	55	41	17		4
DENK	54	36	64	51	46		30	41	67	64	67	65	51	52
JA21	29	43	38	39	33	10	27	31	33	30	33		10	22
SGP	22	37	7	32	27	12	34	26	12	24		2	12	19
GroenLinks	21		4	2	3	0	1	2	25	30	46	62	43	43
PvdD	20	6	23	12	8	12		10	27	30	39	27	14	27
SP	18	1	12	6	11	0	7		19	34	34	37	19	15
50 Plus	17	16	26	19	13	0	14	13	21	22	33	13	9	8
VVD	14	13	3	13	5	20	45	44	4		0	18	30	54
D66	11	0	2	0		7	4	7	6	5	56	27	34	47
PvdA	9	0	1		1	7	2	3	4	10	11	26	28	37
CU	8	9		6	6	10	14	11	2	7	0	15	15	24
CDA	5	1	1	5	2	7	20	9		1	0	13	12	39

5 Leiders

5.1 Bekendheid

Tabel 5.1 Bekendheid politici

“Welke van onderstaande politici kent u?” (N= 2.198)

	sept. 2016	sept. 2017	sept. 2018	sept. 2019	mrt 2020	mei 2020	juli 2020	sept. 2020	okt. 2020	dec. 2020	jan. 2021	feb. 2021
Mark Rutte	96%	98%	95%	94%	96%	98%	98%	99%	99%	97%	96%	98%
Geert Wilders	96%	98%	96%	95%	96%	97%	97%	97%	97%	97%	95%	97%
Jesse Klaver	77%	95%	92%	92%	92%	94%	95%	95%	94%	93%	92%	93%
Thierry Baudet		72%	81%	90%	91%	91%	93%	93%	93%	93%	89%	92%
Henk Krol	85%	90%	84%	82%	81%	86%	87%			85%	81%	85%
Wopke Hoekstra		5%	33%	51%	57%	68%		76%		79%	81%	83%
Lilian Marijnissen			81%	82%	81%	80%	84%	83%	85%	82%	80%	81%
Sigrid Kaag		9%	33%	36%	48%	45%	63%	62%	64%	67%	71%	69%
Lilianne Ploumen ⁵	75%										68%	67%
Gert-Jan Segers	26%	68%	63%	64%	61%	62%	65%	65%	64%	61%	65%	64%
Kees vd Staaij										63%	62%	62%
Joost Eerdmans										55%	53%	52%
Farid Azarkan										45%	51%	52%
Esther Ouwehand					32%	30%	31%	34%	33%	32%	32%	32%
Liane den Haan											13%	12%

Bron: I&O Research februari 2021

	To-taal	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	50+	SGP	DENK	FvD	JA21
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Mark Rutte	98	100	97	100	97	99	98	98	100	99	100	98	93	92	87
Geert Wilders	97	98	100	96	99	98	98	96	96	99	100	100	87	97	100
Wopke Hoekstra	83	89	70	95	92	88	85	86	93	89	84	75	51	76	87
Sigrid Kaag	69	76	55	80	88	77	75	80	73	82	62	54	30	74	87
Jesse Klaver	93	96	89	96	95	97	96	95	94	96	92	89	87	90	87
Lilian Marijnissen	81	85	76	90	83	80	91	85	87	89	100	75	40	86	87
Lilianne Ploumen	67	74	47	82	76	78	69	84	77	82	68	50	22	64	77
Gert-Jan Segers	64	69	52	80	74	73	62	78	95	82	62	90	36	68	83
Esther Ouwehand	32	30	24	32	34	42	42	49	50	75	40	39	22	48	46
Henk Krol	85	92	80	93	92	91	90	89	92	95	100	68	34	82	87
Liane den Haan	12	9	12	18	13	14	21	23	14	16	26	6	3	19	18
Kees vd Staaij	62	65	51	74	72	65	66	75	86	76	48	98	28	69	76
Farid Azarkan	52	52	42	51	61	65	58	66	59	58	40	53	87	62	68
Thierry Baudet	92	95	89	92	95	97	94	93	92	95	92	89	87	97	87
Joost Eerdmans	52	62	45	58	65	51	59	68	66	61	33	33	10	62	87

⁵ Lodewijk Asscher was bekend bij ca 90% van de kiezers

5.2 Waardering

Tabel 5.3 Waardering lijsttrekkers

“Kunt u aangeven – met een cijfer van 1 tot 10 – hoe u deze politicus waardeert?”⁶ (N= 2.198)

	sept. 2016	sept. 2017	sept. 2018	sept. 2019	10 mrt. 2020	mei 2020	juli 2020	sept. 2020	okt. 2020	dec. 2020	jan. 2021	feb. 2021
Mark Rutte	5,8	6,1	5,7	6,2	5,8	7,2	7,3	7,1	6,9	7,1	6,7	6,6
Wopke Hoekstra		6,7	6,4	6,9	6,6	7,0		7,1		7,0	6,6	6,3
Gert-Jan Segers	6,0	6,2	6,1	6,3	5,9	6,3	6,3	6,0	6,0	5,9	6,1	5,7
Lilianne Ploumen ⁷	5,3										6,0	5,5
Sigrid Kaag		7,5	6,5	6,4	6,2	6,7	6,6	6,4	6,0	5,8	5,8	5,5
Lilian Marijnissen			5,9	5,4	5,3	5,4	5,5	5,6	5,4	5,5	5,5	5,2
Jesse Klaver	6,0	6,3	5,6	5,5	5,1	5,3	5,2	5,5	5,2	5,3	5,1	4,9
Kees van der Staaij	5,7	5,1	5,7	4,8			5,2			4,7	5,0	4,6
Esther Ouwehand					5,0	4,8	5,1	4,9	4,9	4,8	4,8	4,4
Geert Wilders	3,7	3,8	3,9	4,0	4,1	4,0	4,2	4,2	4,1	4,4	4,1	4,1
Joost Eerdmans										4,1	4,4	4,0
Liane den Haan											4,4	3,8
Henk Krol	4,4	4,4	4,7	4,9	5,2	4,5	4,5			3,6	3,9	3,4
Farid Azarkan										2,9	3,3	3,0
Thierry Baudet		4,2	4,1	3,5	3,6	3,5	3,8	3,7	3,5	2,9	2,9	2,7

	To- taal	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	50 Plus	SGP	DENK	FvD	JA21
Mark Rutte	6,6	8,9	4,0	7,4	7,4	6,0	4,9	6,1	7,5	5,5	7,0	7,1	4,9	1,7	6,6
Wopke Hoekstra	6,3	7,1	5,1	8,1	6,6	5,4	5,4	5,7	6,9	4,8	5,6	6,4	4,4	3,5	7,0
Gert-Jan Segers	5,7	5,8	4,1	6,4	6,4	5,5	4,9	6,2	8,3	4,9	5,4	7,1	4,2	2,7	5,3
Sigrid Kaag	5,5	5,7	3,1	6,0	8,0	6,2	5,3	6,1	5,8	5,3	5,1	4,2	4,4	1,8	3,9
Lilianne Ploumen	5,5	4,8	3,3	5,5	6,4	6,7	6,1	7,6	5,7	6,2	6,1	3,4	4,0	2,4	4,1
Lilian Marijnissen	5,2	3,9	5,2	4,8	5,4	6,5	7,5	6,0	5,1	5,9	6,6	4,3	4,4	4,9	5,2
Jesse Klaver	4,9	4,2	2,7	4,5	6,2	7,9	5,5	5,6	5,1	5,9	5,3	3,6	6,9	2,4	3,0
Kees vd Staaij	4,6	4,7	4,8	5,3	4,3	3,2	3,8	3,9	6,4	3,6	3,9	9,1	2,8	4,1	5,8
Esther Ouwehand	4,4	3,6	3,7	3,0	4,7	5,7	5,2	4,8	4,2	8,1	5,2	2,5	4,8	4,1	3,1
Geert Wilders	4,1	3,9	8,6	3,9	2,7	2,0	3,5	2,6	2,9	2,5	6,2	4,7	1,4	7,0	6,4
Joost Eerdmans	4,0	4,5	6,0	4,1	3,5	2,2	3,2	2,9	3,3	3,1	4,1	4,6	4,6	3,3	8,4
Liane den Haan	3,8	3,8	3,9	2,7	4,3	4,2	4,9	3,2	3,8	4,2	4,9	5,8	5,0	2,7	5,2
Henk Krol	3,4	3,4	4,2	3,4	3,1	2,9	3,4	2,9	3,1	3,2	5,9	3,8	4,5	4,0	4,3
Farid Azarkan	3,0	2,6	1,9	2,8	2,9	3,6	2,9	2,9	2,6	3,2	4,4	3,0	8,3	2,8	1,9
Thierry Baudet	2,7	2,3	4,7	2,2	1,8	1,6	2,1	1,7	1,8	1,9	3,4	3,8	2,3	9,1	3,3

Bron: I&O Research februari 2021

⁶ De vraag luidde: “Hieronder ziet u de politici die u (van naam) kent. Kunt u aangeven – met een cijfer van 1 tot 10 – hoe u deze politicus waardeert? (1=heel slecht, 10=heel goed)” Daarnaast was het mogelijk om het antwoord ‘weet niet’ te geven.

⁷ Lodewijk Asscher scoorde in december een 5,6, daarvoor een 6,0.

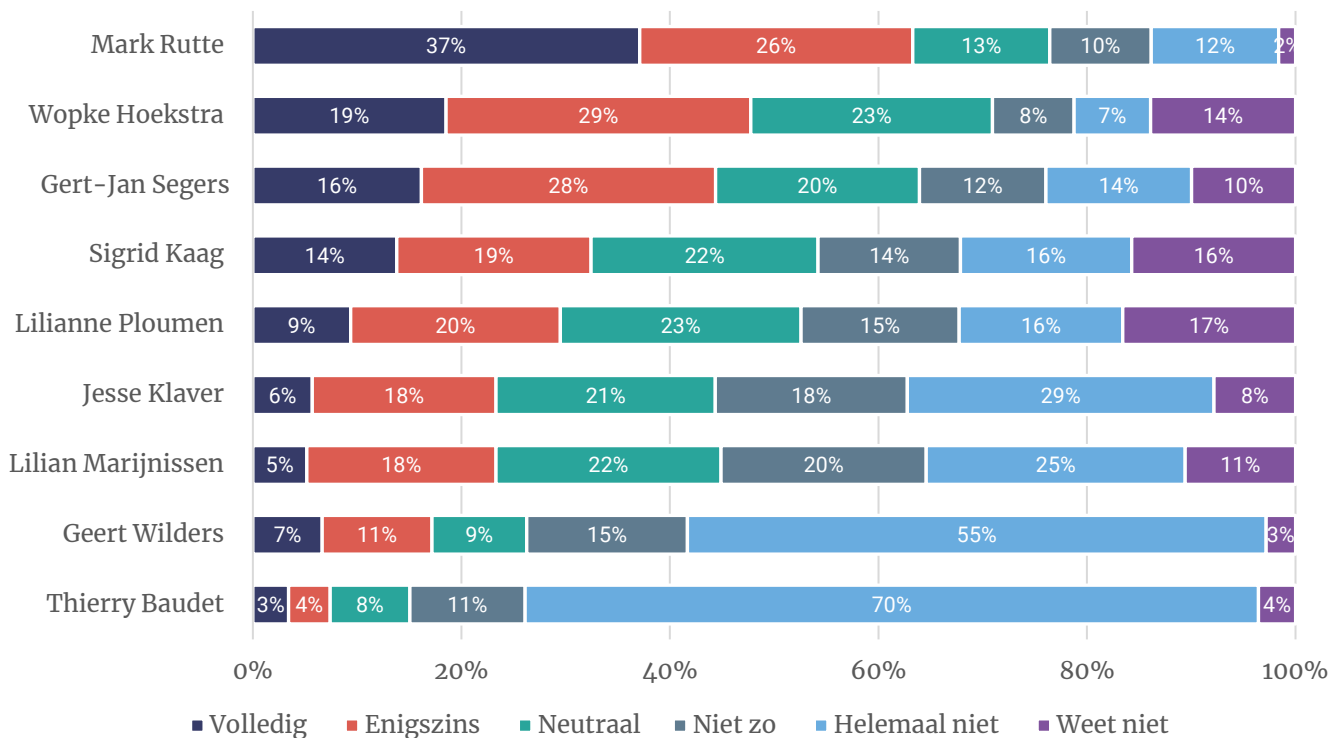

5.3 Betrouwbaar als premier?

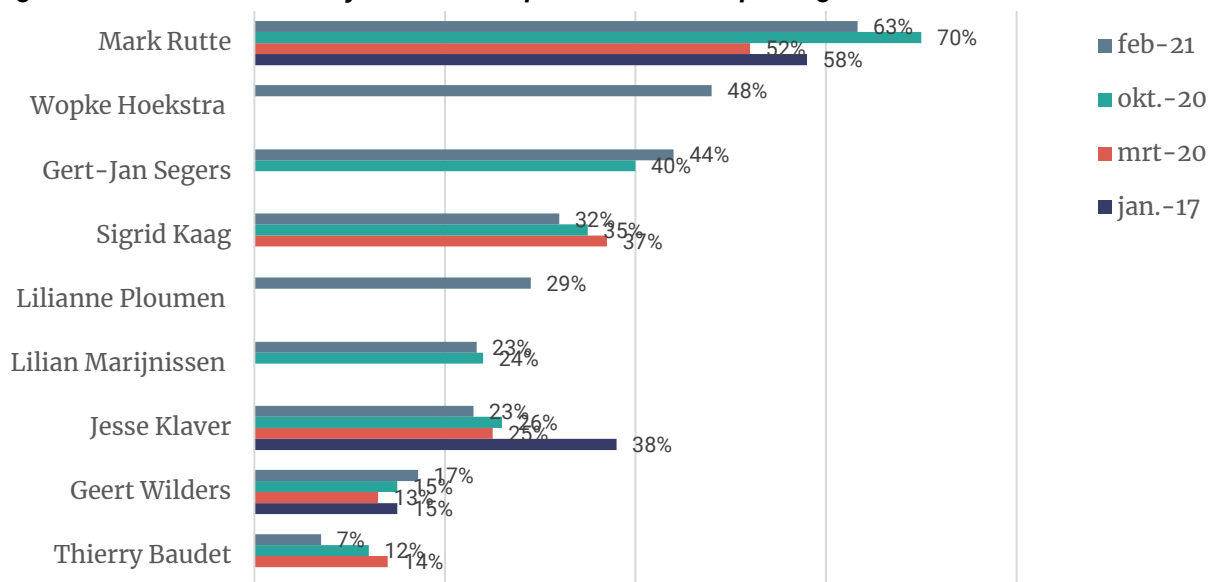
Het meest 'betrouwbaar als minister-president' zien de kiezers nog steeds Mark Rutte, al heeft hij sinds oktober iets aan betrouwbaarheid ingeleverd (van 70 naar 63%).

Wopke Hoekstra is een goede nummer twee met 48 procent) en Gert-Jan Segers – de leider van het relatief kleine ChristenUnie zit daar kort achter (toename van 40 naar 44 procent). Sigrid Kaag leverde juist in aan vertrouwen (van 37 naar 32%).

Figuur 5.1

Figuur 5.2 Zou betrouwbaar zijn als minister-president. Van toepassing?

5.4 Andere eigenschappen

Al heeft Mark Rutte iets aan betrouwbaarheid ingeleverd, op alle leiderskwaliteiten scoort hij bovengemiddeld. Zijn hoogste (en belangrijkste) prestatie is dat hij door 63 procent van de kiezers gezien wordt als een *betrouwbare premier*. Een vergelijkbaar deel (65%) vindt hem een *echte leider* en de helft vindt dat hij *een goede visie heeft op waar het met ons land naartoe moet*. Op deze aspecten laat hij de concurrentie ver achter zich. Bijna de helft (46%) denkt dat hij *begrijpt wat er leeft onder gewone mensen*: een bovengemiddelde score, maar hier doet met name Lilian Marijnissen het beter (55%). Dat geldt nog meer voor de mate waarin men verwacht dat Rutte *van Nederland een socialer land zal maken*, hier scoort Mark Rutte een bescheiden 32 procent en moet hij zowel Marijnissen als Lilianne Ploumen voor zich dulden.

Opvallend zijn de relatief lage scores voor Jesse Klaver en Sigrid Kaag.

Jesse Klaver werd vier jaar geleden nog door 38 procent gezien als een mogelijk betrouwbare premierskandidaat, nu is dat nog slechts 23 procent. Ook op de andere aspecten wordt Klaver matig, soms beneden-gemiddeld gewaardeerd (echte leider: 17%).

Ook Sigrid Kaag komt niet goed uit deze leiderschapsscan. Weliswaar ziet 32 procent een betrouwbare premier in haar – waarmee ze een vierde positie inneemt, op alle andere aspecten doet ze het niet goed.

Geert Wilders wordt maar door weinig mensen – 17% – gezien als een betrouwbare premier, maar dat is meer dan een jaar geleden (13%) en op het aspect *begrijpt wat er leeft onder gewone mensen* scoort hij ongeveer even goed als Rutte, Ploumen en Segers.

Figuur 5.3

	... zou betrouwbaar zijn als minister-president.	... heeft een goede visie op waar het met ons land naartoe moet	... is een echte leider	... begrijpt wat er leeft onder gewone mensen	... zal van Nederland een socialer land maken	Gemiddeld
Mark Rutte	63%	50%	65%	46%	32%	51%
Wopke Hoekstra	48%	34%	36%	31%	25%	35%
Gert-Jan Segers	44%	28%	22%	42%	37%	35%
Lilian Marijnissen	23%	29%	17%	55%	44%	34%
Lilianne Ploumen	29%	29%	18%	43%	43%	32%
Jesse Klaver	23%	28%	17%	34%	34%	27%
Geert Wilders	17%	25%	24%	43%	17%	25%
Sigrid Kaag	32%	25%	23%	22%	21%	25%
Thierry Baudet	7%	11%	11%	15%	6%	10%
Gemiddeld	32%	29%	26%	37%	29%	31%

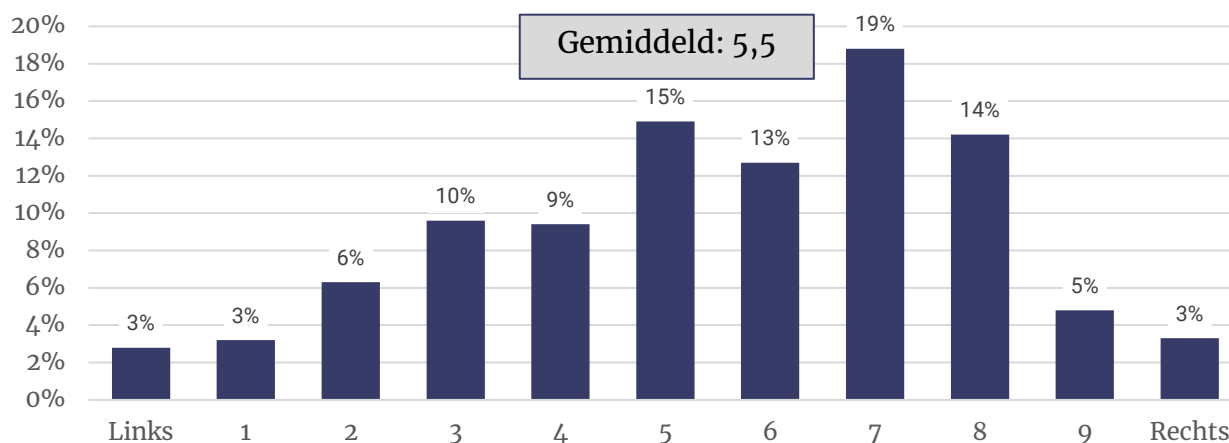
6 Links-rechtsplaatsing

6.1 Nederlanders gemiddeld iets rechts van het midden

Op een schaal van 0 (links) tot 10 (rechts) scoort de Nederlandse kiezer gemiddeld een 5,5. Nederlanders plaatsen zich hiermee iets rechts op de schaal: 7 wordt het vaakst gekozen, namelijk door 19 procent.

Figuur 6.1 – In de politiek wordt soms gesproken over links en rechts. Wanneer u denkt aan uw eigen politieke opvattingen, waar zou u zichzelf dan plaatsen op een schaal van 0-10?

Basis: N = 2.198

6.2 GroenLinks-kiezers meest links; JA21-kiezers meest rechts

Kiezers zijn vaker rechts dan links.

Het aandeel 'linkse' kiezers onder de achterban van SGP, PVV, CDA en VVD is klein (ca. 5%).

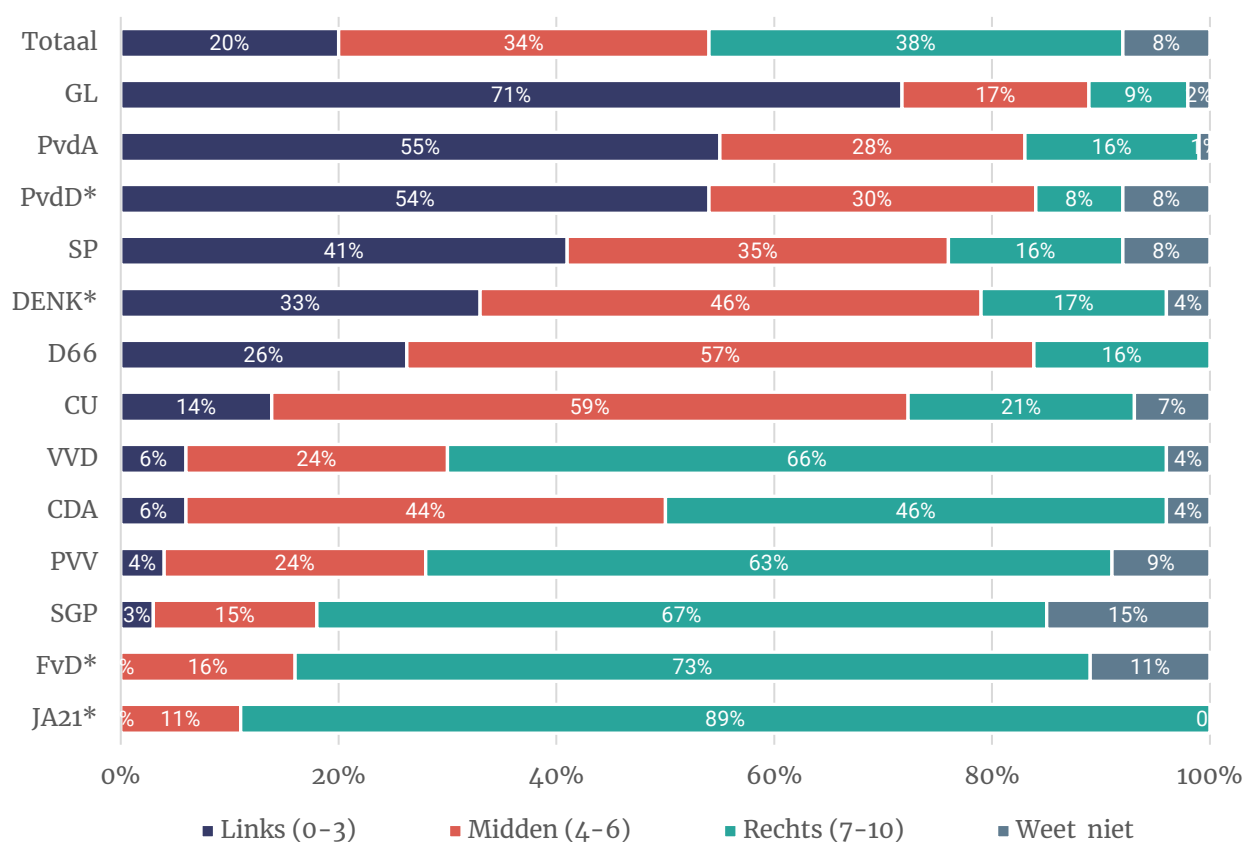
Het valt op dat er ook onder de "linkse" partijen een deel is dat zich aan de rechterkant plaatst.

Maar liefst 16 procent van de huidige PvdA- én SP-kiezers plaatst zich 'rechts'. Dat geldt ook voor 9 procent van de GL- en 8 procent van de PvdD-kiezers.

De rechtse kiezers van deze linkse partijen wijken op verschillende punten af van de linkse kiezers van deze partijen: zo hechten rechtser SP-kiezers meer belang aan het thema *normen en waarden* en ook aan *immigratie*. Rechtser SP- én PvdA-kiezers noemen daarnaast vaker de onderwerpen *veiligheid* en *economie*, en vinden *duurzaamheid* weer veel minder vaak belangrijk.

Figuur 6.2 – Links-rechtsplaatsing naar partij van eerste voorkeur

Basis: n = 2.198

* Cijfers indicatief (n<50)

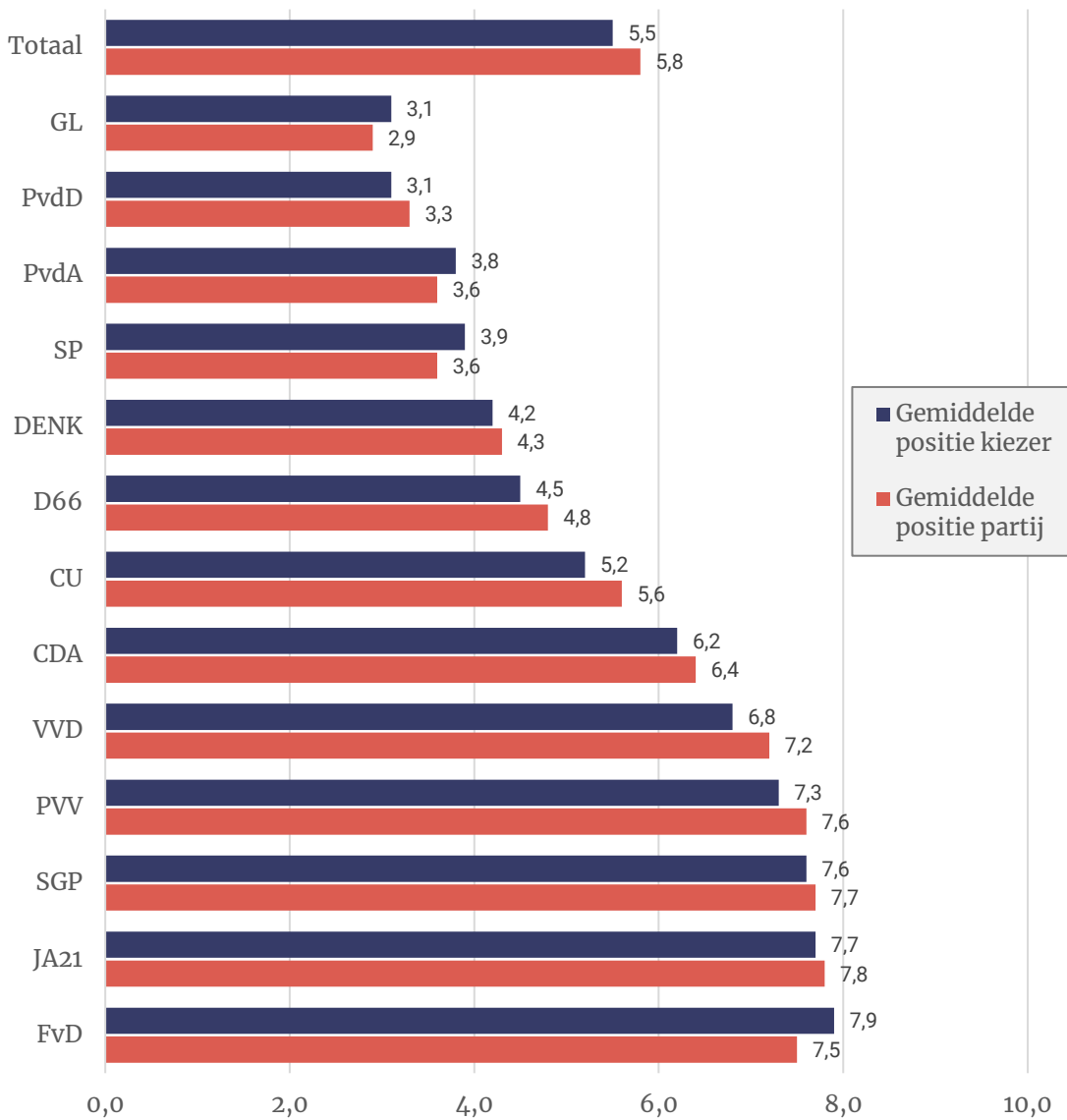
Figuur 6.3 – En als u denkt aan de partij waar u bij de Tweede Kamerverkiezingen waarschijnlijk op zou stemmen, <partij van eerste voorkeur>, waar zou u deze partij plaatsen op de schaal van 0-10? Naar partij van eerste voorkeur

Basis: n = 2.198

* Cijfers indicatief (n<50)

Figuur 6.4 – Gemiddelde positie van de kiezer en die voor de partij van eerste voorkeur

Leeswijzer: GroenLinks-kiezers scoren gemiddeld een 2,9 op de links-rechtschaal (0-10) en plaatsen GroenLinks gemiddeld op 3,1. De cijfers voor kiezers van DENK, FvD, JA21 en SGP zijn indicatief (n<50)

7 Tevredenheid, cynisme en machtsoriëntatie

7.1 Democratische tevredenheid stabiel over de jaren

Ondanks deze bijzondere tijd zijn Nederlanders niet minder tevreden geworden over de manier waarop onze democratie werkt. Net als twee en drie jaar geeft een kwart de democratie een onvoldoende, waarvan ca. 10 procent zeer ontevreden is en een 3 of lager geeft.

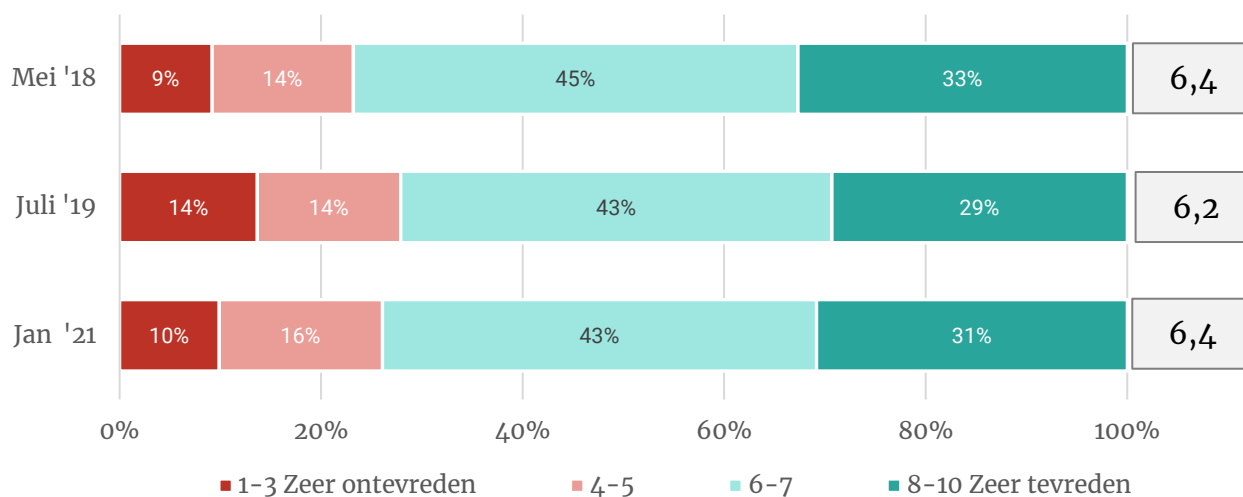
Ruim vier op de tien geeft een 6 of 7 en een derde is zeer tevreden (cijfer: 8-10). Het gemiddelde cijfer is iets gestegen sinds juli 2019, maar is gelijk aan dat van mei 2018.

Hoogopgeleiden zijn vaker zeer tevreden (50%) dan laag- of middelbaar opgeleiden (25-27%). Daarmee samenhangend vinden we ook dat een hoger inkomen samenhangt met meer tevredenheid: mensen die tweemaal modaal of meer verdienen geven twee keer zo vaak een 8 of hoger (43-51%) als mensen die minimum tot onder modaal verdienen (22-25%).

De verschillen naar leeftijd zijn verwaarloosbaar klein.

Figuur 3 – Hoe tevreden bent u met de manier waarop de democratie werkt in Nederland? Kunt u dit aangeven op een schaal van 1 tot 10? Hier wordt het democratische systeem 'in de praktijk' bedoeld.

Basis: Januari 2021, n = 2.199; Juli 2019, n = 2.146; Mei 2018, n = 1.573

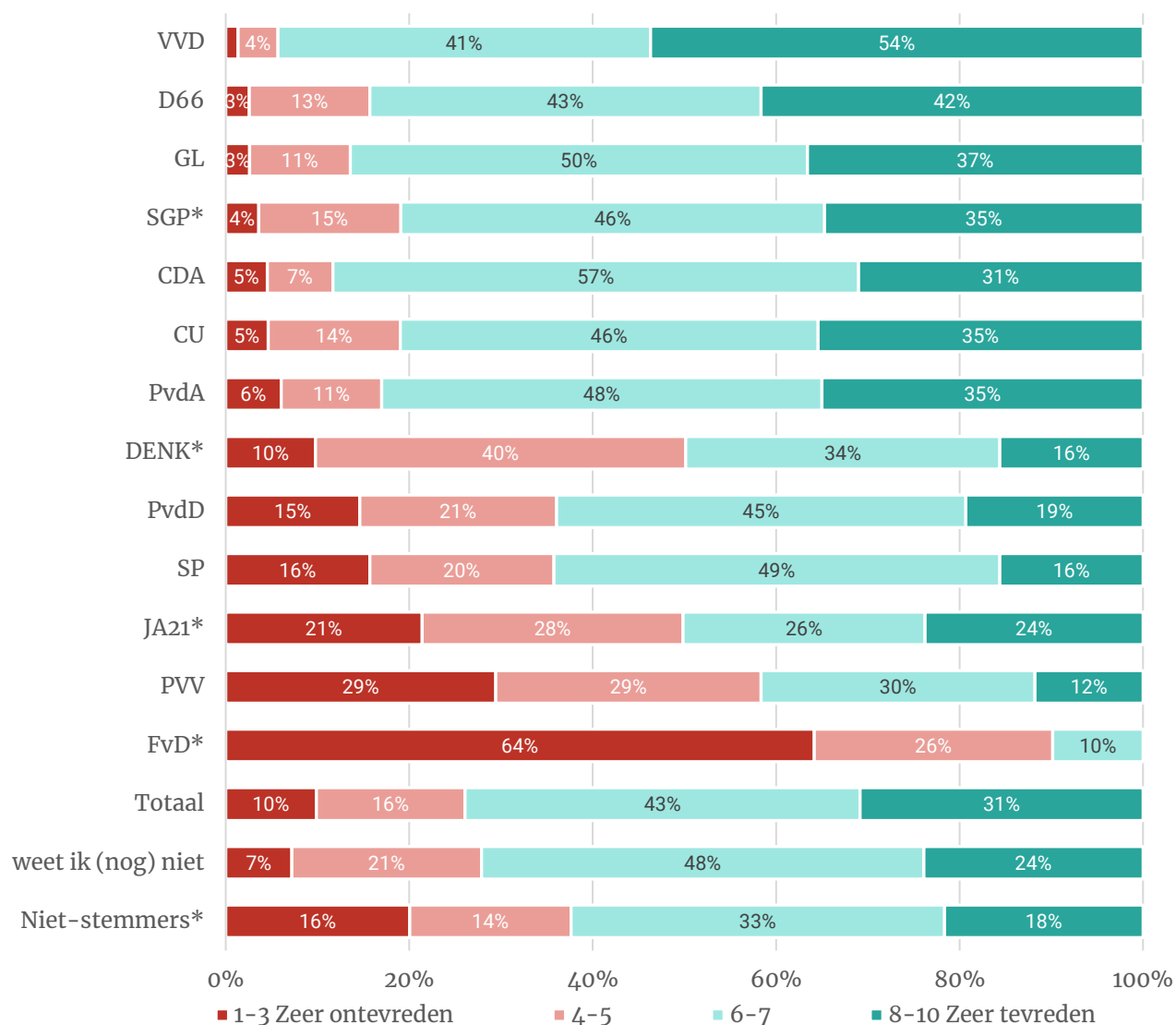
Ontevredenheid grootst onder kiezers van FvD, PVV, JA21, SP, PvdD en DENK

De grootste verschillen in democratische tevredenheid vinden we echter tussen de verschillende kiezersgroepen. Geen enkele van de FvD-kiezers geeft onze democratie een 8 of hoger. Twee derde van hen (64%) beoordeelt haar zelfs met een 3 of lager. Vergelijk dit met de VVD-kiezers, waarvan slechts 6 procent de democratie een onvoldoende geeft. Meer dan de helft van hen beoordeelt de democratie met een 8 of hoger.

Van degenen die aangeven niet te gaan stemmen of blanco te willen stemmen geeft een derde een 5 of lager. De meerderheid van hen is tevreden (33%) of zelf zeer tevreden met hoe de democratie werkt (18%). Hierbij de kanttekening dat deze uitkomsten indicatief zijn.

Figuur 7.2 – Democratische tevredenheid naar politieke voorkeur

Basis: Januari 2021 (n = 2.199)

* Cijfers indicatief (n<50)

Ontwikkeling van democratische tevredenheid voor kiezersgroepen

In Tabel 7.1– Ontwikkeling democratische tevredenheid voor selectie van kiezersgroepen – is voor verschillende kiezersgroepen weergegeven hoe (on)tevreden ze zijn over de democratie. Hiermee zoomen we in op de ontwikkeling van het democratische vertrouwen.

De belangrijkste ontwikkeling is te zien onder de achterban van Forum voor Democratie. Belangrijk om te weten is dat FvD in juni 2018 nog op 11 zetels stond in de I&O-zetelpeiling. In juli 2019 waren dat er liefst 23. In de zetelpeiling van 25 januari 2021 staan ze nog op 4 zetels. De FvD-kiezer is tussen mei en januari 2021 veel ontevredener geworden: in 2019 gaf 39 procent een 3 of lager, dat is nu liefst 64 procent. Ook het aandeel dat een voldoende geeft is flink gedaald: in 2019 was 40 procent van de FvD-kiezers tevreden over de democratie, nu is dat nog 10 procent.

Uit eerder onderzoek⁸ kwam dat kiezers die niet langer op FvD zouden stemmen vooral uitweken naar PVV en later JA21. Belangrijk hier is echter ook dat de overstappers minder ontevreden zijn. JA21- én PVV-kiezers zijn ook beduidend tevredener dan de FvD-kiezers.

Ook huidige PvdD-kiezers zijn ontevredener dan die van twee of drie jaar geleden.

Ondanks dat het totaal aantal democratisch ontevreden kiezers gelijk blijft, zien we dus wel dat er verschuivingen zijn in de partijen die door hen worden gekozen. Ook binnen de kiezersgroepen die kritischer

Tabel 7.1– Ontwikkeling democratische tevredenheid voor selectie van kiezersgroepen

	PvdD			SP			PVV			FvD			JA21
	Jan. '21	Juli '19	Mei '18	Jan. '21	Juli '19	Mei '18	Jan. '21	Juli '19	Mei '18	Jan. '21	Juli '19	Mei '18	Jan. '21
1-3 Zeer ontevreden	15%	13%	6%	16%	18%	8%	29%	42%	38%	64%	39%	34%	21%
4-5	21%	19%	14%	20%	16%	29%	29%	24%	27%	26%	20%	33%	28%
6-7	45%	47%	60%	49%	44%	46%	30%	25%	25%	10%	35%	25%	26%
8-10 Zeer tevreden	19%	21%	21%	16%	22%	16%	12%	9%	12%	0%	5%	9%	24%

⁸ I&O-zetelpeiling van januari 2021: <https://www.ioresearch.nl/actueel/io-zetelpeiling-vvd-blijft-de-grootste-pvda-en-pvv-leveren-in-ja21-komt-op-2-zetels/>

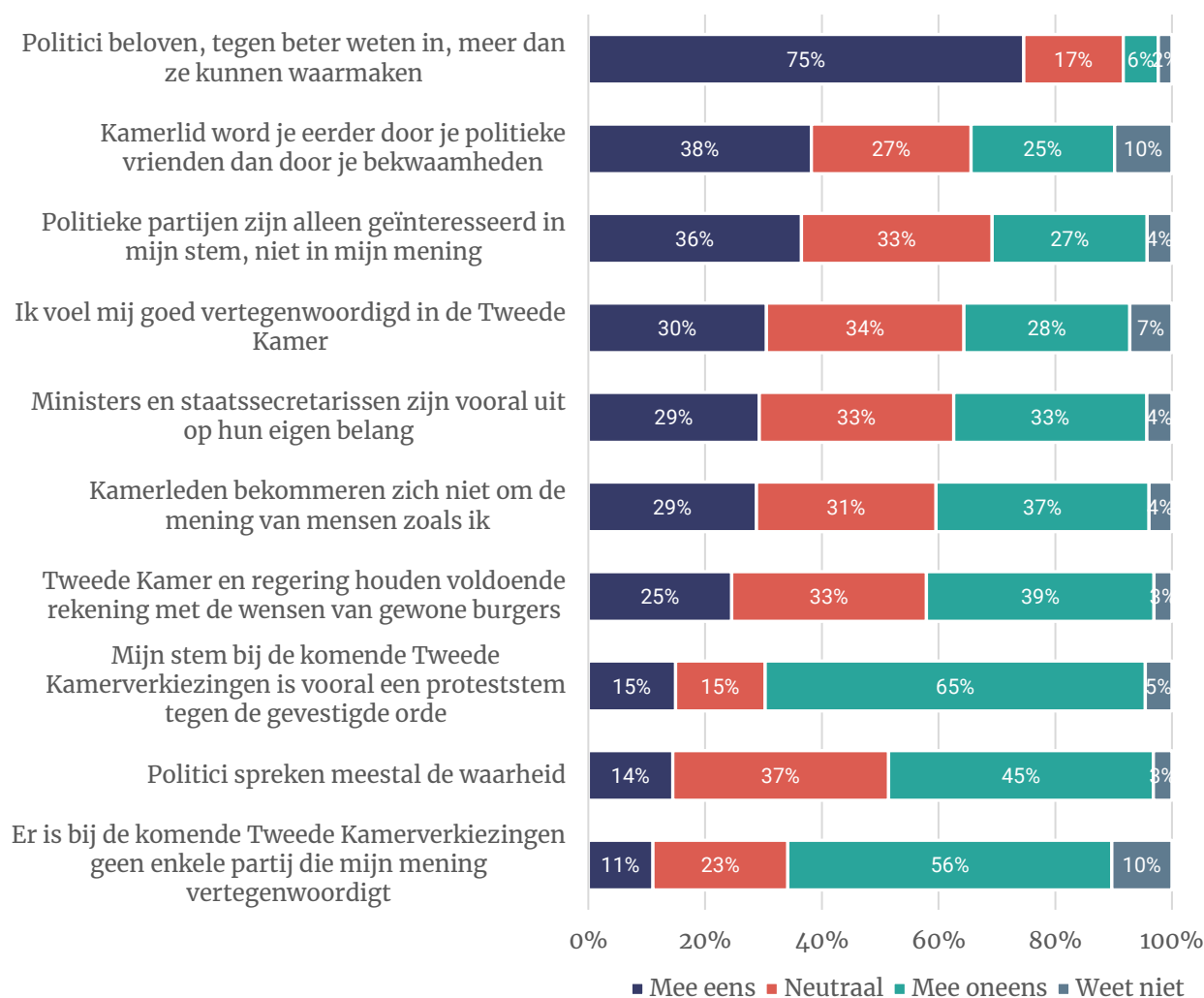
7.2 Politiek cynisme

We hebben Nederlanders 10 stellingen voorgelegd om hun mening over politiek en politici te peilen. Kort gezegd zijn Nederlanders niet bepaald onder de indruk van de kwaliteit van politici. Drie kwart van de Nederlanders vindt dat politici, tegen beter weten in, meer beloven dan ze kunnen waarmaken. Vier op de tien is het eens met de stelling ‘Kamerlid word je eerder door je politieke vrienden dan door je bekwaamheden’ (38%), een kwart is het hier mee oneens. Ruim vier op de tien (45%) zijn het oneens met de stelling ‘politici spreken meestal de waarheid’. Slechts 14 procent vindt dat dat wel zo is.

Er is grote verdeeldheid als het aankomt op het gevoel van vertegenwoordiging. We zien min of meer gelijke verdelingen voor de volgende stellingen: ‘politieke partijen zijn alleen geïnteresseerd in mijn stem, niet in mijn mening’, ‘ik voel mij goed vertegenwoordigd in de Tweede Kamer’, ‘Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik’ en ‘de Tweede Kamer en regering houden voldoende rekening met de wensen van gewone burgers’.

Figuur 4 – In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

Basis: totale steekproef, n = 2.198

Kiezers PVV, FvD en JA21 voelen zich ongehoord

Er zijn belangrijke verschillen in de gevoelens van vertegenwoordiging. Met name kiezers van de rechtse oppositiepartijen PVV, FvD en JA21 voelen zich niet vertegenwoordigd. En denken vaker dat Kamerleden zich niet om hun mening bekommeren. Interessant is dat een groot deel van hun achterban hun stem vooral gebruikt als proteststem tegen de gevestigde orde: 41-47 procent van hun huidige kiezers. Dat is twee keer zoveel als het aandeel SP-stemmers dat een proteststem uitbrengt.

Tabel 7.2 – Stellingen naar eerste partijvoorkeur

Basis: N = 2.198

	Totaal	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	DENK	FvD	JA21
Politici beloven, tegen beter weten in, meer dan ze kunnen waarmaken	75	65	88	72	66	68	85	73	73	79	70	65	90	100
Kamerlid word je eerder door je politieke vrienden dan door je bekwaamheden	38	26	63	41	28	26	40	31	24	36	17	50	75	73
Politieke partijen zijn alleen geïnteresseerd in mijn stem, niet in mijn mening	36	21	59	31	21	20	40	32	33	32	30	45	56	93
Ik voel mij goed vertegenwoordigd in de Tweede Kamer	30	55	11	41	57	36	9	36	38	26	49	23	14	7
Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik	29	14	57	22	9	17	32	25	18	32	18	30	64	63
Ministers en staatssecretarissen zijn vooral uit op hun eigen belang	29	13	60	21	14	23	35	22	16	35	19	54	83	57
Tweede Kamer en regering houden voldoende rekening met de wensen van gewone burgers	25	44	9	25	42	28	13	25	25	15	28	26	12	7
Mijn stem bij de komende Tweede Kamerverkiezingen is vooral een proteststem tegen de gevestigde orde	15	3	41	10	3	10	20	8	6	18	6	29	47	43
Politici spreken meestal de waarheid	14	23	5	18	32	13	8	15	21	6	26	11	3	7
Er is bij de komende Tweede Kamerverkiezingen geen enkele partij die mijn mening vertegenwoordigt	11	8	15	6	5	7	8	6	9	10	3	11	7	17

N = 2.198 445 147 177 120 120 102 174 95 60 43 20 38 22

Cijfers indicatief voor DENK, FvD, JA21 en SGP (n<50)

7.3 Kwart Nederlanders hangt 'ondoorzichtige machtsoriëntatie' aan

Een andere om politiek wantrouwen en onbehagen te begrijpen is door te mensen te begrijpen door hun perceptie van waar 'de macht' ligt. In de parlementaire democratie zoals we die in Nederland kennen ligt die macht formeel bij de instituten als de regering en democratisch gekozen volksvertegenwoordigers. Dit noemt men een 'transparante' machtsoriëntatie. Daartegenover staat een perceptie van de macht waarbij andere, meer 'ondoorzichtige' actoren de macht hebben. Hieronder vallen bijvoorbeeld geheime genootschappen, multinationals en andere machtselites.⁹

We legden deelnemers het volgende voor en vroegen hen of visie 1 volledig overeenkomt met hun eigen visie (1), of visie 2 volledig overeenkomt met hun eigen visie (7), of dat hun eigen visie ergens daar tussenin ligt.

Er zijn grofweg twee manieren om te kijken naar besluitvorming en bij wie de macht ligt.

Visie 1. Besluiten worden genomen op een transparante manier. Burgers hebben hier invloed op, door te stemmen en op andere manieren hun stem te laten horen. De regering of het college van Burgemeester & Wethouders maakt beleid, ondersteund en gecontroleerd door de Tweede Kamer of de gemeenteraad. Verschillende instanties voeren dat uit. Politieke vertegenwoordiging (Tweede Kamer, gemeenteraad, provinciale staten, Europees Parlement) houdt hier toezicht op.

Visie 2. Besluiten worden genomen op een ondoorzichtige manier. Er zijn krachten die aan de touwtjes trekken, maar het is niet altijd duidelijk wie dat zijn. Sommigen zeggen dat de macht eigenlijk ligt bij 'de markt' of 'multinationals'. Anderen zeggen dat de macht ligt bij een machtselite, het 'partijkartel', 'de linkse kerk' of bijvoorbeeld bij 'de Bilderberggroep'.

---

⁹ Zie ook: R. Kemmers, 20 april 2018, <https://www.socialevraagstukken.nl/boze-burgers-zijn-geen-speelballen-van-abstracte-krachten/>

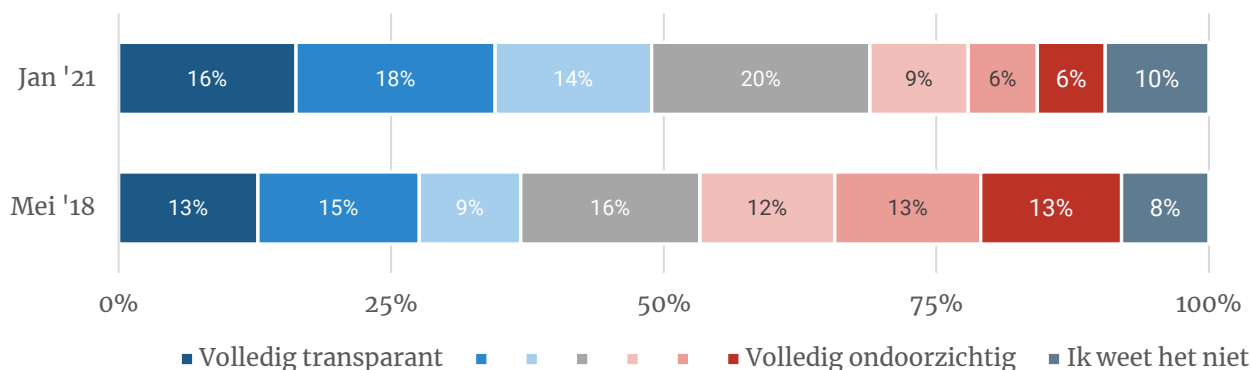
Machtsoriëntatie Nederlanders 'doorzichtiger' dan in 2018

De helft van de Nederlanders heeft een meer transparante dan ondoorzichtige machtsoriëntatie (49%), 22 procent plaatst zich aan de ondoorzichtige kant en 20 procent zit er precies tussenin. Nog eens 10 procent wist zich niet te plaatsen.

Dit wijst erop dat een deel van de Nederlanders zich ondanks – of misschien wel dankzij – de coronacrisis meer macht plaatst bij democratische instituten.

Figuur 7.4 - In hoeverre komt uw eigen visie op besluitvorming en macht overeen met deze visies?

Basis: N = 2.198

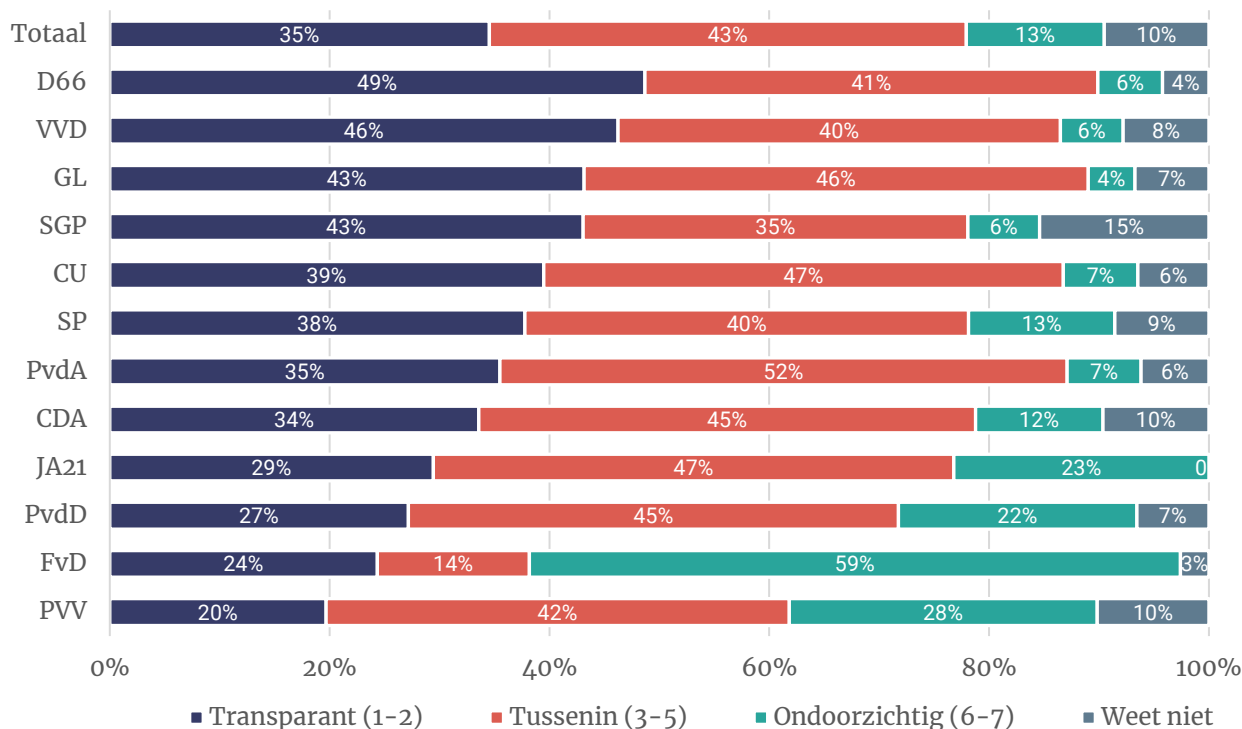

Kiezers van Forum voor Democratie hebben in meerderheid een ondoorzichtige machtsoriëntatie (59%). Een kwart heeft een transparante machtsoriëntatie en 14 procent zit daartussenin.

De ondoorzichtige machtsoriëntatie vinden we ook vaker dan gemiddeld terug onder kiezers van PVV (28%), JA21 (23%) en PvdD (22%).

Figuur 7.5 – Machtsoriëntatie naar eerste stemvoorkeur

Basis: N = 2.198

8 Onderzoeksverantwoording

Verantwoording

Dit onderzoek vond plaats van vrijdagmiddag 29 januari tot dinsdagochtend 2 februari 2021. Er werkten in totaal 2.199 Nederlanders van 18 jaar of ouder mee aan dit onderzoek. De onderzoeksresultaten zijn gewogen op geslacht, leeftijd, regio, opleidingsniveau en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2017. De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard. Hiermee is de steekproef representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse inwoners (18+), voor wat betreft deze achtergrondkenmerken.

Het grootste deel van de deelnemers (2.017) is afkomstig uit het I&O Research Panel. Daarnaast vulden 182 Nederlanders de vragenlijst in via het panel van PanelClix. Dit waren grotendeels Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond.

Weging en marges

De onderzoeksresultaten zijn gewogen op geslacht, leeftijd, regio, opleidingsniveau en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2017. De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard. Hiermee is de steekproef representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse inwoners (18+), voor wat betreft deze achtergrondkenmerken. Bij onderzoek is er sprake van een betrouwbaarheidsinterval en onnauwkeurigheidsmarges. In dit onderzoek gaan we uit van een betrouwbaarheid van 95 procent. Bij een steekproef van $n=2.199$ en een uitkomst van 50 procent is er sprake van een foutmarge van plus of min 2,1 procent.

I&O Research Panel

Het I&O Research Panel is geworven op basis van aselechte personen- en huishoudensteekproeven op traditionele manier (geen zelfaanmelding). Het I&O Research Panel werkt met een spaarprogramma, waarbij deelnemers punten sparen afhankelijk van de lengte en complexiteit van de vragenlijst. Deze punten kunnen later worden ingewisseld voor Bol.com-tegoed of een donatie aan een goed doel.

I&O Research

I&O Research is het grootste onderzoeksbureau voor overheid en non-profit (volgens de MarktOnderzoeksAssociatie, MOA, 2019). Het is onze missie bij te dragen aan beter onderbouwde keuzes van onze klanten, op basis van onderzoek en advies. Wij werken voor overheids- en non-profitorganisaties.

I&O Research heeft vestigingen in Amsterdam en Enschede.

I&O Research is lid van de MarktOnderzoeksAssociatie (MOA), maakt deel uit van de Research Keurmerk Groep en onderschrijft de internationale ICC/ESOMAR-gedragscode voor markt- en sociaalwetenschappelijk onderzoek. I&O Research is ISO 9001-, ISO 20252- en ISO 27001-gecertificeerd. Het online onderzoekspanel (I&O Research Panel) is ISO 26362-gecertificeerd. Dit is de norm voor online en offline access panels.

